

STADSHERSTELMONUMENTEN IN AMSTERDAMSE VERDEDIGINGSWERKEN

Stadsherstelmonumenten in

AMSTERDAMSE
VERDEDIGINGSWERKEN

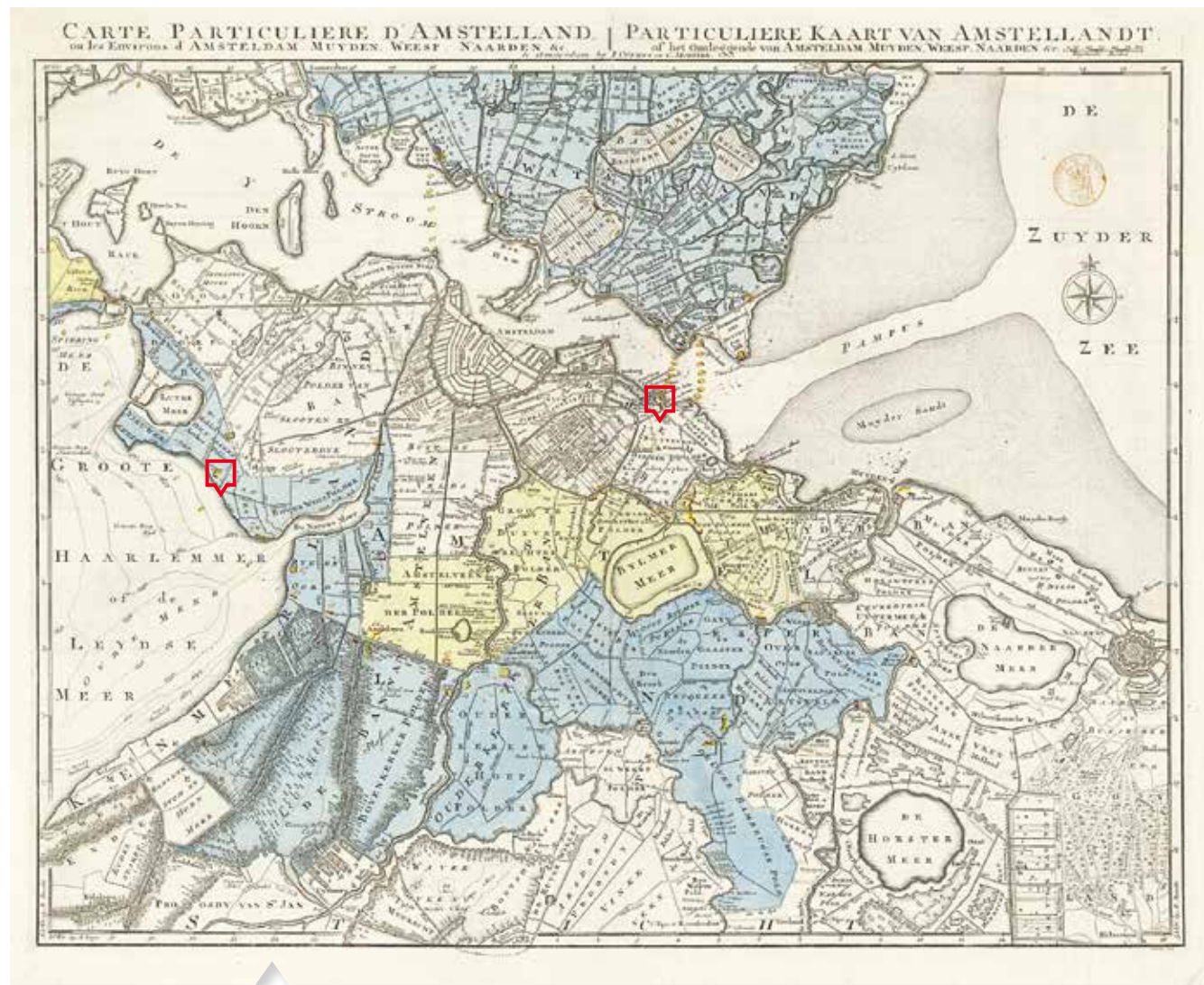

Vrijwilligers restaureren de sjabloonschilderingen van het Fort aan den Ham in Uitgeest. Foto Aart Jan van Mossel.

INHOUD

Inleiding	5
Een selectie Stadsherstelmonumenten in Amsterdamse verdedigingswerken	6
Hoofdstuk 1 Het Kasteel van de Heeren van Amstel?	8
Hoofdstuk 2 De 17e eeuwse stadsmuur en haar voorgangers	12
Hoofdstuk 3 Verdediging van amsterdam door middel van water	24
Hoofdstuk 4 De Stelling van Amsterdam	30
Hoofdstuk 5 Binnenkijken in een authentiek fort	38
Hoofdstuk 6 Vijf forten uitgelicht	50
Nawoord en meer informatie	68

De Amsterdamse Linie, de voorloper van de Stelling van Amsterdam. Met de halvemaaanvormige stadsmuur van de hoofdstad. In het lichtblauw de gebieden die rondom Amsterdam onder water gezet kunnen worden.

Links is Stadsherstel's Akermolen omcirkeld en rechts de Kustbatterij bij Diemerdam. Beiden zijn onderdeel van de Amsterdamse Linie en de Stelling van Amsterdam.

INLEIDING

Stadsherstel is in 1956 opgericht om monumenten in de stad Amsterdam te redden van sloop en de woonfunctie terug te brengen. Volgens onze statuten mogen we landelijk werken maar we beginnen met onze missie binnen de Singelgracht van Amsterdam. Want daar is meer dan genoeg te doen. De grens van dit werkgebied komt overeen met het gebied dat ligt binnen de 17e eeuwse stadsmuur.

Steeds meer herbestemmingen

Naarmate dit deel van de stad meer en meer gerestaureerd is, breiden wij ons werkgebied uit en rond het jaar 2000 is het vergroot tot en met de Stelling van Amsterdam, die in de 19e eeuw op een afstand van circa 15-20 kilometer rondom Amsterdam is gebouwd.

Anno 2021 is ons werkgebied nogmaals vergroot, tot een kring van 45 kilometer rondom de 17e eeuwse stadsgrens van Amsterdam. Maar ook zijn wij nog werkzaam in het eerst bepaalde werkgebied.

Naarmate ons werkgebied vergroot houden wij ons steeds meer bezig met niet- woonhuismonumenten en het vinden van een passende nieuwe bestemming voor monumenten die hun oorspronkelijke functie zijn verloren. Dat is ook zo met de forten. Het werken in het Stellinggebied is een uitdaging, die vraagt om creativiteit bij de (bouwkundige) oplossingen. Dat is iets wat wij graag doen.

Fortengekken

Ons eerste stellingmonument kopen wij in 2003 aan. Het is de Kringenwetboerderij Zeehoeve, gelegen binnen de “verboden” kring van de Kustbatterij bij Diemerdam, die wij een aantal jaar later restaureren. Vooral door Diemerdam worden wij ook één van de “Fortengekken”, zoals de vrijwilligers en ambtenaren die bezield zijn door de Stelling, worden genoemd.

De Stelling is een opvolger van eerdere verdedigingswerken die Amsterdam eeuwenlang beschermden. Daarvan zijn nog diverse gebouwen bewaard. Zo heeft Stadsherstel onlangs drie monumenten, behorende bij de 17e eeuwse verdedigingsmuur, kunnen kopen van de gemeente Amsterdam dankzij een bijdrage van de Vrienden van Stadsherstel en één monument is gekocht van een woningcorporatie.

Het zal u niks verbazen dat Stadsherstel zich voornamelijk richt op de restauratie en herbestemming van het gebouwde erfgoed. Die herbestemming loopt van het realiseren van oefenstudio's voor popmuziek tot een woon- en trainingscentrum voor jong volwassenen met een autisme spectrum stoornis.

Maar natuurlijk hebben wij ook oog voor de wonder-schone natuur waarin die forten staan. Op het gebied van bescherming van die natuur werken wij altijd samen met organisaties die daar veel ervaring mee hebben. In dit boekje, gemaakt voor de Vrienden van Stadsherstel en andere monumentliefhebbers, geven wij u ook een inkijkje in een museaal fort en diverse herbestemmingsprojecten van Stadsherstel. Dit is inmiddels een bonte verzameling van zo'n 28 prachtige monumenten geworden, waar we behoorlijk trots op zijn.

EEN SELECTIE STADSHERSTEL- MONUMENTEN IN AMSTERDAMSE VERDEDIGINGSWERKEN

OVERZICHT STADSHERSTELMONUMENTEN
IN AMSTERDAMSE VERDEDIGINGSWERKEN

6

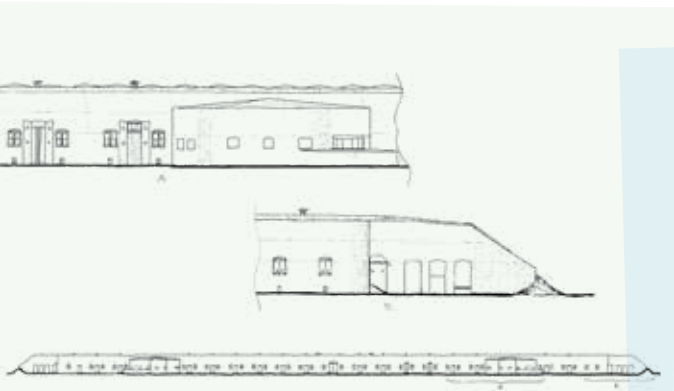
Haarlemmerpoort (Amsterdam)
Toegangspoort van de 17e
eeuwse stadsmuur

Laboratoriumgebouw Lab 44
(Hembrugterrein Zaandam)
Behoort tot de Stelling van Amsterdam

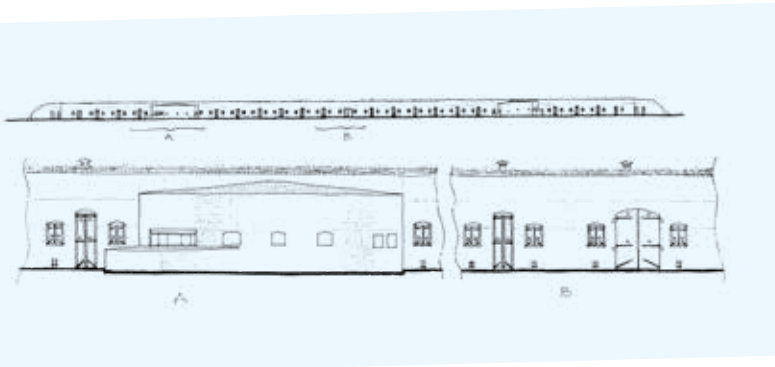

Batterij aan de Sloterweg
(Haarlemmermeer)
Batterij van de Stelling van Amsterdam

Fort bij de Liebrug (Liebrug)
Fort van de Stelling van Amsterdam

Fort bij Krommeniedijk (Uitgeest)
Fort van de Stelling van Amsterdam

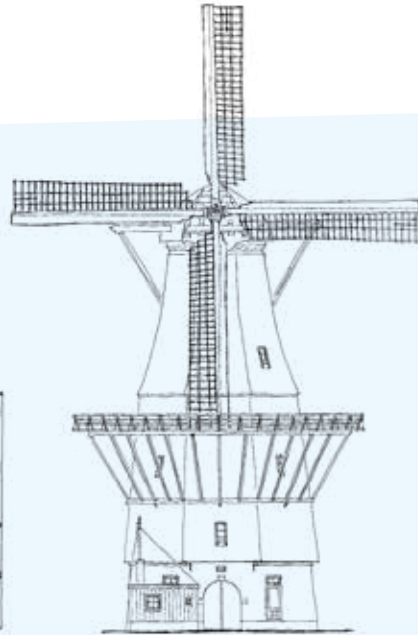
Fort aan de Sint Aagtendijk (Beverwijk)
Fort van de Stelling van Amsterdam

7

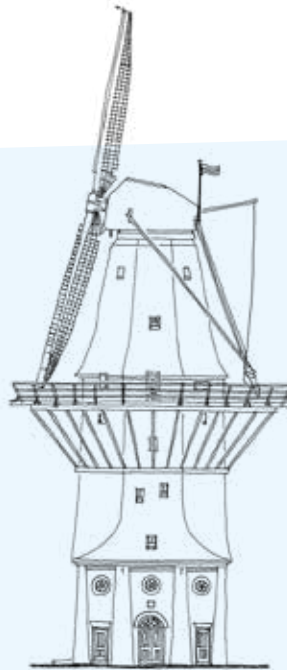
OVERZICHT STADSHERSTELMONUMENTEN
IN AMSTERDAMSE VERDEDIGINGSWERKEN

Dirk van Hasseltssteeg 2-6
(Amsterdam)
Gebouwd bovenop het
Kasteel van de Heeren van
Amstel?

Molen de Bloem (Amsterdam)
Stond op de 17e eeuwse
stadsmuur

Molen de Gooyer (Amsterdam)
Stond op de 17e eeuwse
stadsmuur

Muiderpoort (Amsterdam)
Toegangspoort van de 17e
eeuwse stadsmuur

Kringenwetboerderij
Zeehoeve (Diemen)
In de verboden kring van
de Stelling van Amsterdam

Fort aan Den Ham (Uitgeest)
Fort van de Stelling van Amsterdam

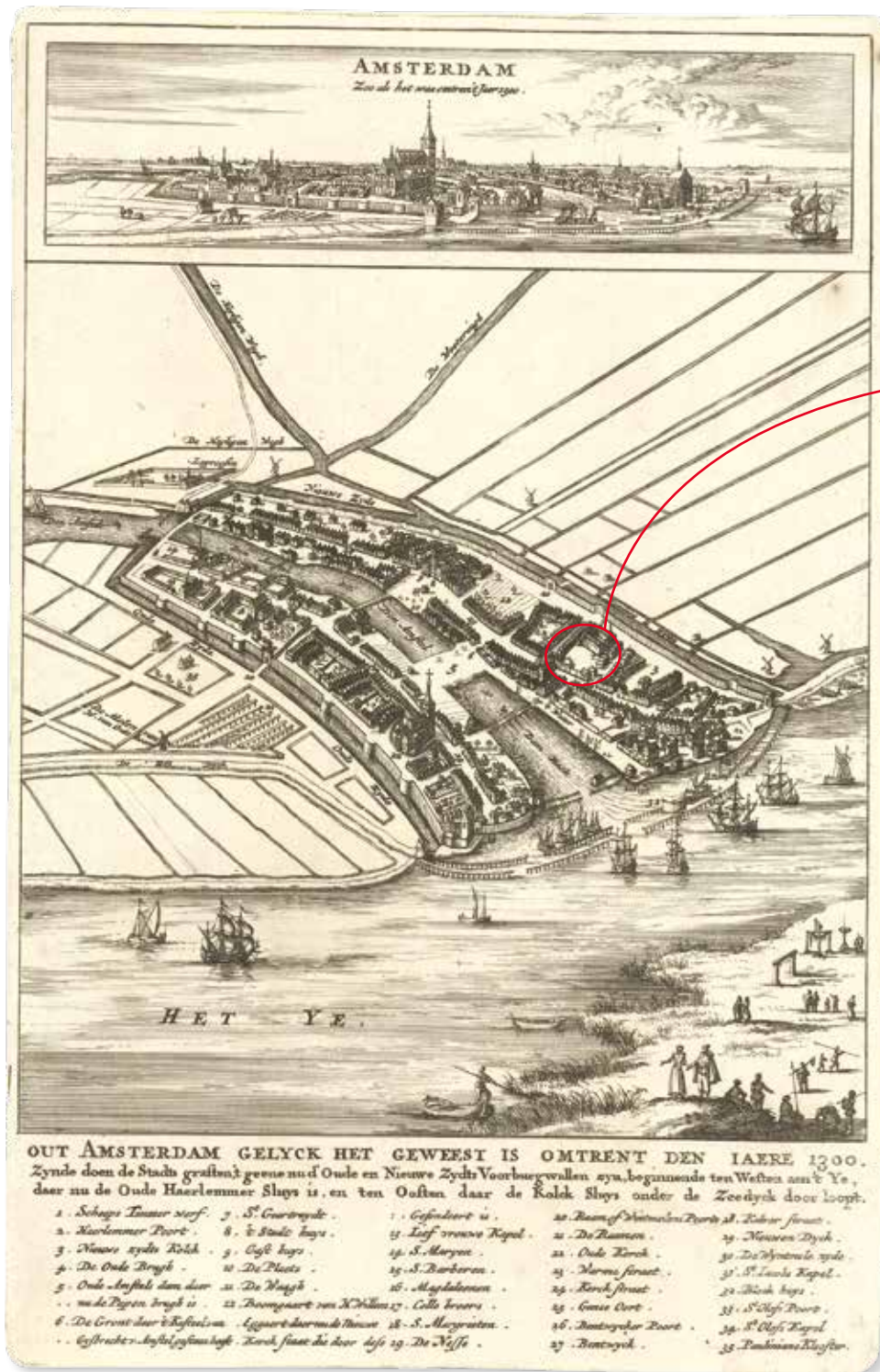

Akermolen (Amsterdam)
Onderdeel van de Amsterdamse
Linie en Stelling van Amsterdam

Kustbatterij bij Diemerdam (Diemen)
Onderdeel van de Amsterdamse Linie
en Stelling van Amsterdam

En we zijn bezig met diverse haalbaarheidsonderzoeken

Afbeelding van Amsterdam hoe het geweest zou kunnen zijn rond 1300.

Kasteel?

Hoofdstuk 1

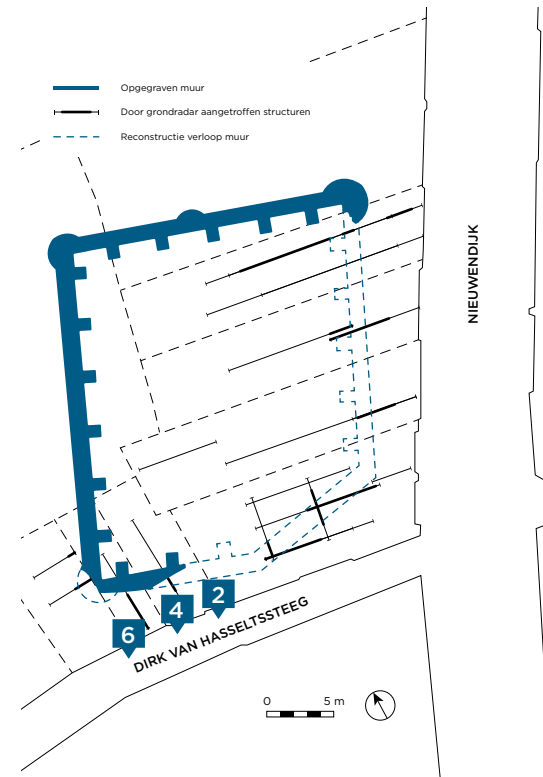
HET KASTEEL VAN DE HEEREN VAN AMSTEL?

Nagenoeg op de plek vanwaaruit Stadsherstel haar eerste restauraties bestiert, zijn de resten van Amsterdams eerste verdedigingswerk gevonden. Sommigen beweren dat dit van de Heeren van Amstel is.

Oude fundering onder de Dirk van Hasselssteeg

Vanaf de 11e eeuw vinden ontginningen plaats aan weerszijden van de Amstel, onder oppergezag van de bisschop van Utrecht. De nederzetting krijgt de naam Amstel en wordt bestuurd door diverse Schouten, die zich later “Heeren van Amstel” noemen. De ontginningen worden beschermd door rivierwater kerende dijken, waarvan het bestaan voor het eerst blijkt in 1204. Vanwege inklinking is er een dam nodig. Zo ontstaat aan de monding van de Amstel “Amsterdam”, met meteen een functie in het handelsverkeer.

Al rond 1300 heeft Amsterdam een beschermende aardenwal, gelegen achter de Nieuwendijk. Van die wal worden in 1994 sporen gevonden tijdens archeologische opgravingen. Daarnaast worden tussen 1994 en 2006 vier opgravingen uitgevoerd onder en achter een aantal panden aan de Nieuwendijk en de Dirk van Hasselssteeg. Met die opgravingen is twee derde van de fundering van een bijzonder rechthoekig bakstenen gebouw (23x21 meter) blootgelegd. Ook zijn resten van drie hoektorens gevonden, daardoor zou je het een klein kasteel kunnen noemen.

De Stadsherstel-monumenten Dirk van Hasselssteeg 2, 4 en 6 met de plattegrond van het kasteel.

13e eeuw kasteel

Dankzij stukken hout die als fundering onder de muurresten liggen, kan bepaald worden wanneer dit verdedigingswerk gebouwd is. Want door onder meer de grootte van de jaarringen kan nauwkeurig gedateerd worden wanneer de betreffende bomen gekapt zijn. Het jongste hout onder de “kasteelmuren” komt van bomen die in 1276-1277 zijn geveld. Aan de vorm te zien zijn het oude scheepsplanken. Het schip zal een aantal jaren gevaren hebben voor het werd afgedankt, dus lijkt het erop dat het “kasteel” in de jaren 1280-1290 is gebouwd.

Kasteelresten gevonden onder de Nieuwendijk, foto Stadsherstel.

Van wie is het kasteel dan?

Onbekend is wie het verdedigingswerk heeft laten bouwen. Er wordt gespeculeerd dat dat Gijsbrecht van Amstel, de heer van Amstelland, is geweest of Graaf Floris V, zodat hij het Amstelland beter onder controle kon houden. Maar bewijzen daarvoor zijn (nog) niet gevonden. Wel blijkt dat rond 1300 de muren van het kasteel zijn neergehaald en afgedekt. Daarna wordt het gebied op en rondom het voormalige kasteel meer en meer volgebouwd. Zo ook de Dirk van Hasseltssteeg.

Aankoop van drie panden bovenop deze fundering

Stadsherstel koopt in 2004 drie panden in deze steeg. De steeg, genoemd naar een schipper die hier in de veertiende eeuw woont, is voor Stadsherstel belangrijk omdat zij hier in 1956 met haar reddingswerk begint, op de zolder van het kantoor van Monumentenzorg. In 2006 wordt er onderzoek uitgevoerd onder onze panden en daar worden ook resten van het kasteel gevonden. In eerste instantie wil de gemeente de kasteelresten permanent te bezichtigen maken voor publiek. Maar het Bureau Monumenten en Archeologie besluit later toch anders omdat zij niet overtuigd is dat ze de resten op een goede manier kan conserveren. De begane grond van onze panden is nu bedrijfsruimte, maar foto's in de bovenraampjes van de winkelpui van nummer 6 laten zien wat voor bijzonder er onder de gebouwen ontdekt is. De Vrienden hebben dat mogelijk gemaakt.

De voorgevels van de panden 2, 4 en 6 na restauratie. Met in de bovenlichten van de pui van nummer 6 het verhaal van deze plek.

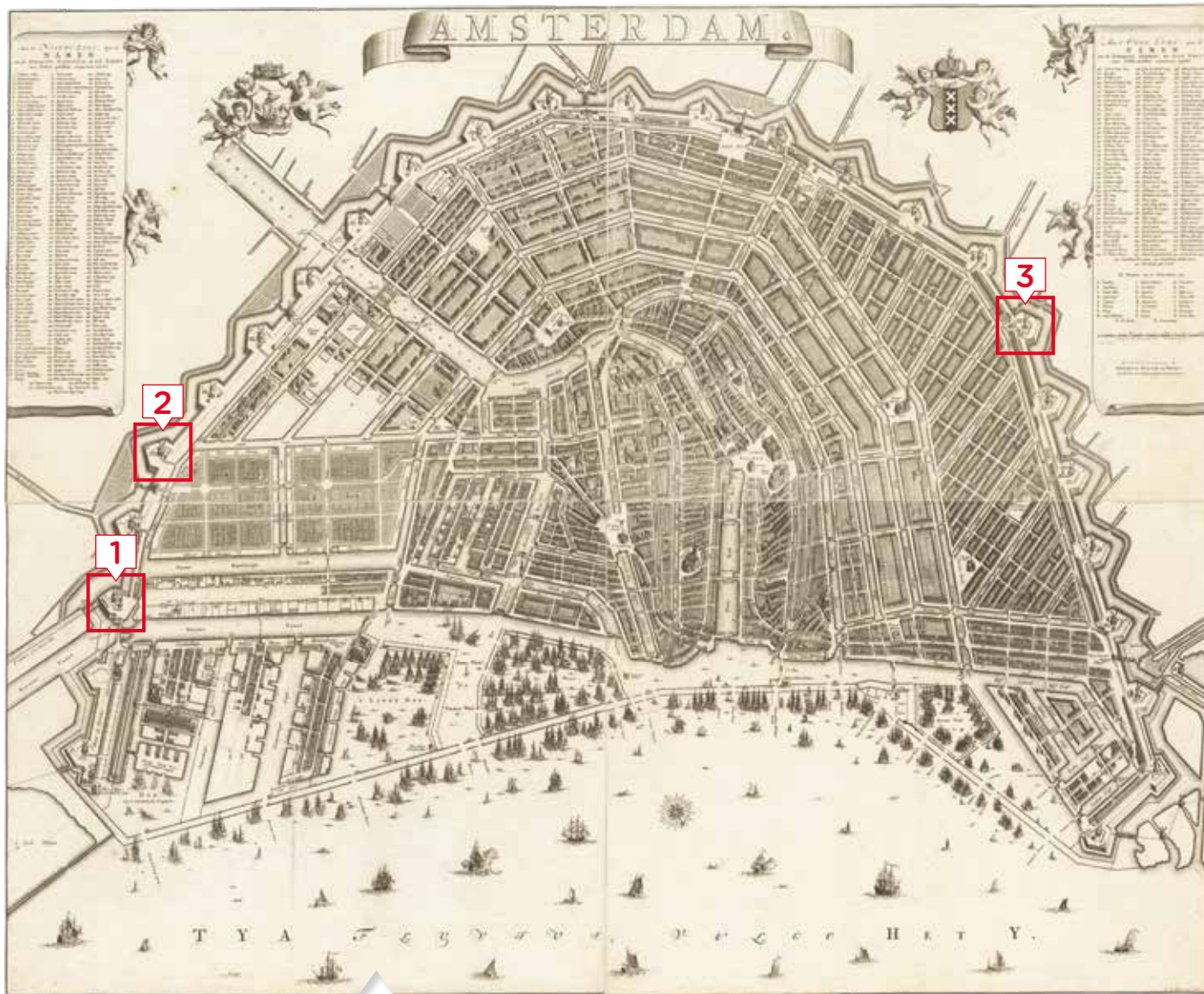
DIRK VAN HASSELTSTEEG 2-6

Dirk van Hasseltssteeg 2, 4 en 6 zijn typische Stadsherstelpanden. Ze zijn in 2004 helemaal verkrot en zelfs door de gemeente opgegeven. Onbewoonbaar verklaard, dichtgetimmerd en van op-en-neren voorzien. Op-en-neren zijn de horizontale en verticale verstevigingsbalken die tegen de gevel aan bevestigd zijn om het pand bij elkaar en op zijn plek te houden. Stadsherstel heeft tal van dit soort panden gerestaureerd in de binnenstad van Amsterdam.

In de kern zijn de drie monumenten 17e eeuws en later zijn daar nieuwe gevels voor gebouwd.

De achtergevel van de panden.

Kaart van Gerrit de Broen uit 1737 met de 17e eeuwse Amsterdamse muur met 26 bolwerken, omcirkeld v.l.n.r. Stadsherstel's Molen de Gooyer (1), De Muiderpoort (2) en Molen de Blom (3).

Hoofdstuk 2

DE 17^e EEUWSE STADSMUUR EN HAAR VOORGANGERS

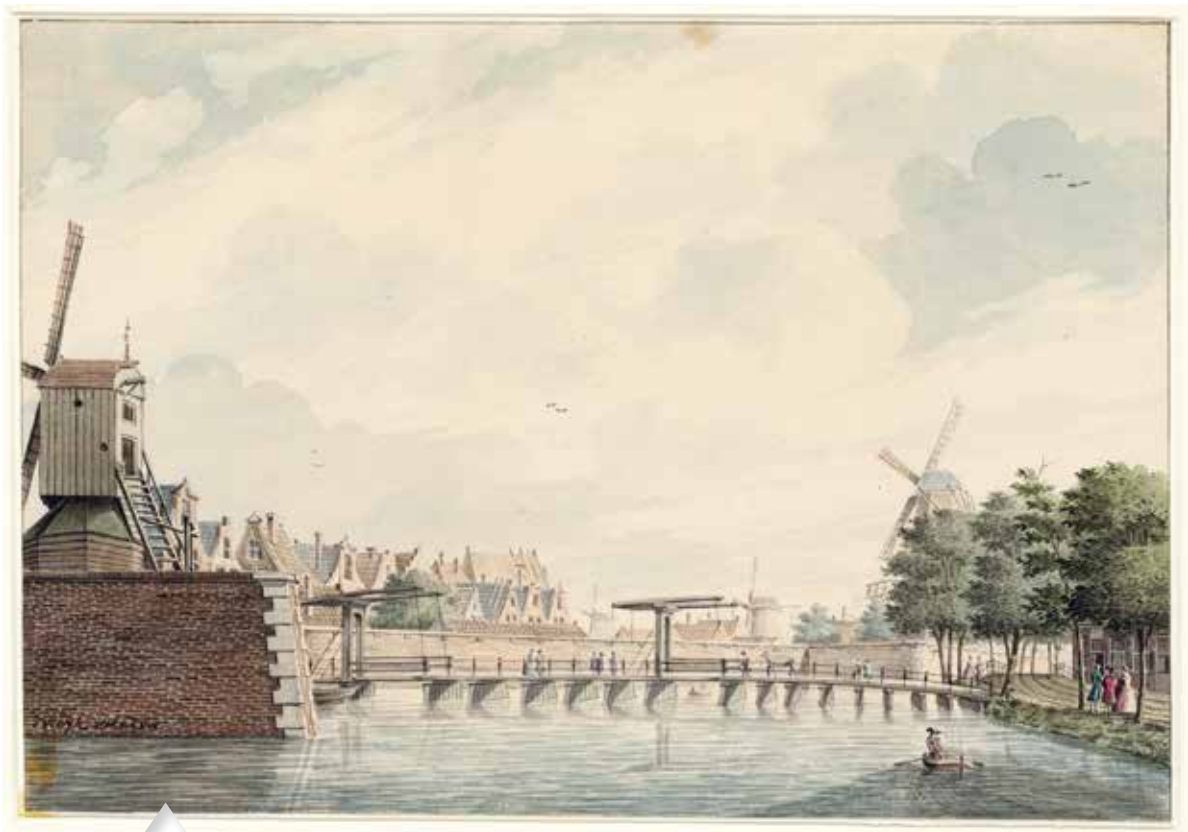
Steeds als Amsterdam groeit, groeit de stadswal met haar mee. Poorten worden verplaatst en vernieuwd. Zo heeft Amsterdam bijvoorbeeld maar liefst vijf Haarlemmerpoorten gekend.

Amsterdam breidt zich steeds meer uit waardoor er nieuwe grachten met wallen en poorten aangelegd moeten worden om de stad te beschermen. Namen als De Wallen, Oudezijds Voorburg -en Achterburgwal, het Singel en gebouwen als de Waag herinneren nog aan de verdedigende functie die ze hadden. Amsterdam heeft aardenwallen totdat Maximiliaan van Oostenrijk in 1481 Amsterdam bezoekt en besluit dat Amsterdam een stenen stadsmuur nodig heeft. Maximiliaan was korte tijd keizer over ons grondgebied.

De eerste stenen stadsmuur omringt de hele stad, met uitzondering van het havenfront aan het IJ. De muur wordt ondersteund door een aantal half-ronde verdedigingsstorens, waarvan de Schreierstoren de enig overgeblevene is. Ironisch genoeg is dat vestingwerk bij de feestelijke opening al verouderd, door de opkomst van buskruit en de vervanging van stenen kanonskogels door ijzeren kogels. Dat een verdedigingswerk tijdens de bouw wordt ingehaald door nieuwe uitvindingen is iets dat vaker voorkomt.

17e eeuwse grachtengordel met stadsmuur

In de 17e eeuw groeit de havenstad Amsterdam enorm en ze wordt de belangrijkste handels- en industriestad van Europa. Zo'n stad moet beter verdedigd worden en dat gebeurt in de 17e eeuw met een stadsmuur van 5 meter hoog en 26 bolwerken. Een bolwerk is een vijfhoekige uitbouw van de stadsmuur waar kanonnen op geplaatst worden. Alle bolwerken krijgen een eigen naam en ze worden allemaal, behalve één, voorzien van een particuliere molen. De gehele omwalling heeft bij voltooiing een lengte van zo'n acht kilometer en telt acht stadspoorten. De acht stadspoorten gaan om 10 uur 's avonds dicht en alleen open als er poortgeld wordt betaald.

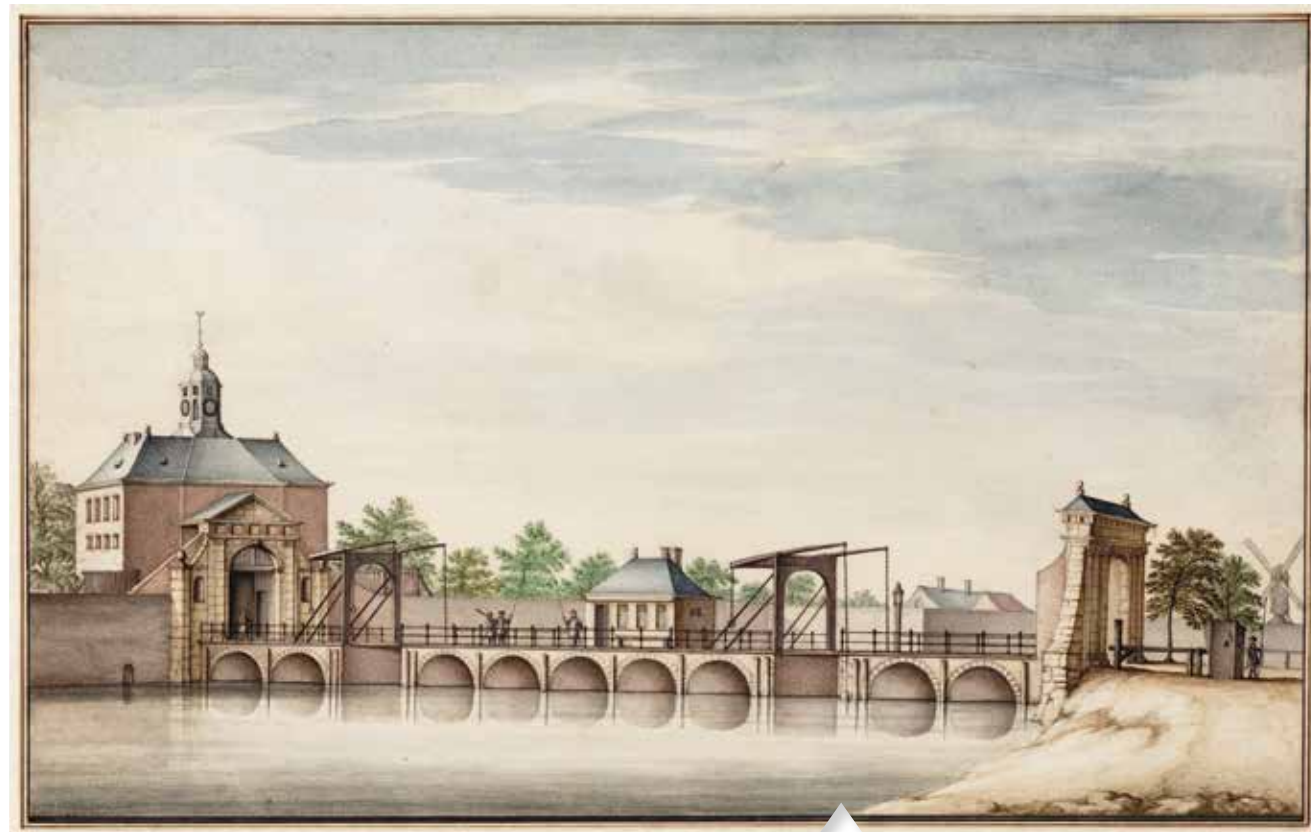
Singelgracht met links bolwerk Rijkeroord met de eerste molen De Blom. In het midden de brug voor de Raampoort. Afbeelding van Dirk Verrijck ca 1770, Stadsarchief.

Stadsmuur in verval

De verdediging van individuele steden krijgt tegen het eind van de 17e eeuw minder belang omdat steeds meer nationaal wordt geregeld met de aanleg van waterlinies. De ommuring rondom Amsterdam heeft nog wel nut als laatste redmiddel, maar de muur is eigenlijk nooit goed onderhouden waardoor zij in verval raakt. In de Franse tijd (1795-1813) wordt de strategische functie van de Amsterdamse stadswal officieel opgeheven en rond 1878 wordt besloten de muur in zijn geheel af te breken. Alleen molens De Bloem en De Gooyer en de Muider - en Haarlemmerpoort zijn bewaard.

Stadsherstel koopt in 2018 de molens en in 2019 de Muiderpoort van de gemeente. De Haarlemmerpoort wordt van een woningcorporatie gekocht.

Boven: De eerste Muiderpoort, de boogbrug met twee ophaalbruggen en daartussen een wachthuisje. Rechts de buitenpoort met een slagboom en een wachthokje en Molen De Gooyer, afbeelding Jan van Call ca. 1690, Stadsarchief.

De twee overgebleven molens van de 17^e eeuwse stadsmuur

De situering van de molens op de 17e eeuwse stadsmuur is zeer gunstig. Aan de rand van de stad vangen ze veel wind. Maar door de oprukkende bebouwing worden ze in de 18e eeuw bijna allemaal vervangen door de hogere stellingmolens. Dit zijn meestal herplaatste molens. Dankzij het houtskelet met pen-en-gat verbindingen is het mogelijk de molens als een soort bouwpakketten gemakkelijk in en uit elkaar te halen.

De Vrienden hebben in 2018 een bijdrage gegeven voor de aankoop van deze voor Amsterdam zeer waardevolle iconen. Ook dragen de Vrienden bij aan de restauratie van de rieten kap van De Gooyer.

Molen de Gooyer, Funenkade 5, hier geplaatst in 1814, aangekocht in 2018, foto's Sjors van Dam

Molen de Gooyer is genoemd naar Hendrik Gijsbertszoon de Goyer die de molen in 1583 laat bouwen. Hij bouwt hem buiten de stadsmuur aan de Heiligeweg, waar zijn voorganger in 1572, tijdens de 80 jarige oorlog, gesloopt is. In 1663 verhuist de molen naar bolwerk Oosterbeer. In 1814 komt de Gooyer op zijn vierde en huidige locatie terecht. Het is de hoogste houten molen van Nederland. Maar vooral bekend omdat hij midden in de stad staat naast brouwerij het IJ. De molen wordt nog regelmatig gedraaid door de bewoner Evert Schuurman, zijn vader was hier ook al molenaar.

Molen de Blom, Haarlemmerweg 465, aangekocht in 2018

Molen de Bloem of de Blom is ook bekend als de 400 Roe, naar de afstand van de plek waar de molen nu staat tot de Haarlemmerpoort; circa anderhalve kilometer. (Roe is een oude lengtemaat). Deze stellingmolen uit 1786, die de gelijknamige standerdmolen verving, stond tot 1878 op bolwerk Rijkeroord, in het verlengde van de Bloemgracht (zie pagina 12). Zowel de molen als de Bloemgracht ontleen hun naam aan de oude naam van het bolwerk: "De Blom".

HUISJES HERINNEREN AAN DE STADSMUUR

De laaggelegen huisjes Marnixstraat 289-295 zijn een overblijfsel van de bebouwing rondom molen de Bloem. Ze zijn zeldzaam omdat het de enige panden aan de Marnixstraat zijn die in oorsprong dateren van vóór het afgraven van de 17e eeuwse stadsmuur of daaraan herinneren. In de zijwand van de stoep voor de huisjes zijn stenen zichtbaar van het voormalige bolwerk. Stadsherstel koopt de drie panden in 2012 en na een grote opknapbeurt zijn ze weer bewoond.

Twee stadsherstelpoorten overleven de sloop van de Amsterdamse stadsmuur.

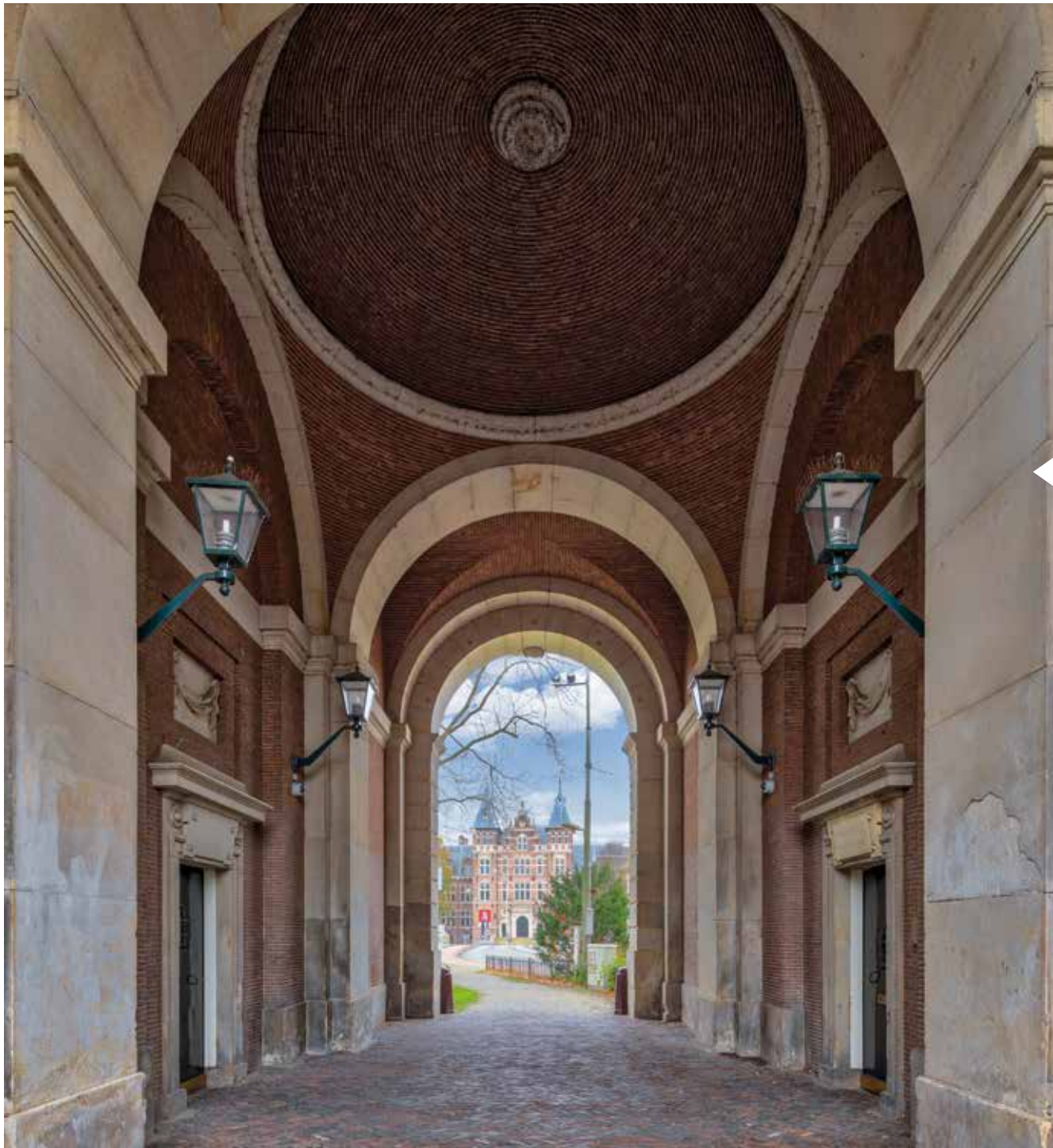
Wanneer de muur en bolwerken hun militaire functie verliezen verkeren de acht stadspoorten in slechte staat. Maar ze worden niet gesloopt, omdat ze nodig zijn bij het innen van belastingen. Daarnaast vervullen zij een functie op het gebied van controle en ordehandhaving. Midden 19e eeuw worden de bouwvallige poorten alsnog gesloopt omdat ze vaak in de weg staan of echt te slecht zijn. Ze worden vervangen door eenvoudiger barrières. De Haarlemmerpoort en de Muiderpoort zijn wegens bouwvalligheid al eerder vervangen en zijn daardoor de enige twee poorten die de sloopwoede overleven.

Oude ansichtkaart van de Muiderpoort

De Muiderpoort

Deze is door stadsbouwmeester en militair ingenieur Cornelis Rauws (1732-1772) in 1771 ontworpen en vervangt zijn in elkaar gestorte voorganger. De poort is classicistisch van opzet waarbij de poortopeningen een triomfboog suggereren. In 1811 is dit een passende poort voor keizer Napoleon als hij door de poort de stad binnen rijdt voor een bezoek aan de derde stad van zijn rijk.

*Aan de stadzijde
het fronton met
het middeleeuwse
stadswapen met het
koggeschip.*

*Links:
Doorkijkje van de
stadzijde naar de
veldzijde.*

*Het fronton met het
stadswapen van
Amsterdam*

*De Dorische orde is bij de
Muiderpoort te herkennen aan
het kapiteel bestaande uit een
vierkante deksteen die rust op een
rond kussen. Met daarboven de
horizontale fries die afwisselend
trigiefen (drie verticale 'balkjes') en
methopen (vlakke delen) heeft.
Foto's Sjors van Dam*

Dorische, lees mannelijke, architectuur

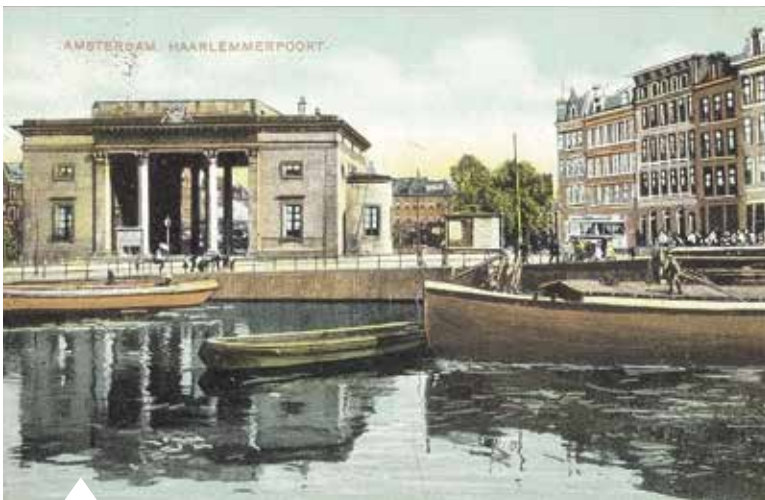
In architectonische zin is dit het eerste belangrijke stadsgebouw van de 18de eeuw. Het in Lodewijk XVI-stijl opgetrokken gebouw is classicistisch van opzet en gedetailleerd volgens het systeem van de Dorische orde. Deze orde wordt tot in de 19e eeuw geassocieerd met mannelijkheid en gebruikt bij gebouwen die een 'krachtig' en 'streng' uiterlijk moeten hebben zoals gebouwen met een militaire of weerbare functie.

De stijl volgt niet zozeer de Hollandse traditie, maar meer die van de Franse militaire architectuur. Classicistisch is ook de manier waarop de centrale poort wordt geflankeerd door bogen, een verwijzing naar de triomfbogen die men uit de Romeinse Oudheid kent. De gevel aan de veldzijde heeft in het fronton, boven de poortdoorgang, het stadswapen met de drie Andreaskruizen. Dit is het eerste wat bezoekers zien van de Amsterdamse stadsarchitectuur. De Dorische orde is aan deze zijde geaccentueerd met halfzuilen die door banden worden doorbroken en het solide en weerbare karakter van de poort versterken. Aan de stadzijde (met in het fronton het middeleeuwse stadswapen met het koggeschip) zijn pilasters toegepast. Het beeldhouwwerk is werk van de Amsterdamse stadsbeeldhouwer Anthonie Ziesenis (1731 -1801).

Sinds 2002 is de NOB (Nederlandse Orde van Belastingadviseurs) gevestigd in de Muiderpoort. Stadsherstel is sinds 2019 eigenaar.

De Vrienden betalen mee aan de restauratie van het uurwerk en de vier cijferringen.

Boven: De eerste haarlemmerpoort
(afbeelding Jacob Vlaming 1544)
Onder: De huidige Haarlemmerpoort.

Haarlemmerpoort

Ook (Neo) classicistisch is de Haarlemmerpoort, die al jaren wat ontheemd aan de rand van het Westerpark staat. Ooit was dat natuurlijk anders. Koning Willem II had de eer om de poort één dag voor zijn inhuldiging in 1840 te openen. Hij rijdt er in triomf onderdoor, waarna de poort wordt omgedoopt tot Willemspoort. Voor de eigenwijze Amsterdammers blijft het gewoon de Haarlemmerpoort, omdat de vorige poort ook die naam had. De vorige poort was wegens bouwvalligheid gesloopt, maar er wordt door het stadsbestuur meteen een nieuw poortgebouw gebouwd, waarin belasting-ambtenaren, politie, militairen en poortwachters hun functies vervullen.

Kraak is de redding

Als het gebouw zijn publieke functie kwijtraakt wordt het gebied eromheen wat desolaat. In 1978, een tijd dat veel panden in Amsterdam er slecht en leeg bij staan, wordt de rechtervleugel van de poort gekraakt. De Haarlemmerpoort staat op dat moment al lang leeg, omdat de gemeente zich geen raad weet met het gebouw. Het kraken heeft nut en in 1985 worden er 17 kleine eenheden gerealiseerd. Helaas krijgt alleen de buitenkant de hoogst noodzakelijke aandacht en het pand verloedert verder. Woningcorporatie Ymere maakt plannen maar verkoopt het pand in 2018 aan Stadsherstel omdat het bezit en onderhoud van een dergelijk monument te kostbaar voor hen is en niet meer tot de kerntaak van een woningcorporatie behoort. We passen het plan op onderdelen aan en de restauratie van de monumentale delen wordt wat uitgebreider aangepakt. Het extra geld dat daarvoor nodig is wordt dankzij een crowdfundingactie van de Vrienden van Stadsherstel bijeen gebracht.

VRIENDEN

Architectuur

De architect van de Haarlemmerpoort is waarschijnlijk Bastiaan de Greef. Hij werkte onder Cornelis Alewijn (1788-1839), destijds commissaris van het Stadsfabriekambt, daarom wordt het ontwerp vaak aan Alewijn toegeschreven. De poort is sober en strak vormgegeven. De overdekte doorgang wordt gedragen door Korinthische zuilen waarvan de kapitelen versierd zijn met Acanthusbladeren. De poort heeft een beeldhouwde attiek met aan beide zijden een uurwerk. Het plafond van de doorgang is van hout en heeft 3 houten bloemrozetten. De muren bestaan uit een combinatie van zandsteen en pleisterwerk.

De beeldhouwer van de Korinthische kapitelen is Prix de Rome winnaar John de Koningh (1808-1845.) Deze prijs is de oudste en meest genereuze voor beeldend kunstenaars onder de 40 jaar en architecten onder de 35 jaar.

Inundatie voorkomt dat de vijand Amsterdam kan benaderen met vechtwagen en paard met wagen.

Hoofdstuk 3

VERDEDIGING VAN AMSTERDAM DOOR MIDDEL VAN WATER

In de 16e eeuw komt de verdediging van Holland door middel van waterlinies in zwang. Sommige linies volgen elkaar op en sluiten op elkaar aan. Er is daar nog veel van te herkennen in het Hollandse Landschap.

Al in de 80-jarige oorlog wordt door de Nederlanders het water als verdedigingsmiddel ingezet. Nederland kent nu 45 linies en stellingen waarvan er tien steunden op het gebruik van onderwaterzettingen (inundatie). Niet onder water te zetten delen worden verdedigd met verdedigbare aardenwerken en later forten. De bedoeling van inundatie is dat het water circa 40 cm hoog staat, te diep voor soldaten, paarden en karren om doorheen te komen en te ondiep om te bevaren. De Oude Hollandse Waterlinie vormt decennialang de ruggengraat van de Nederlandse defensie tussen Muiden en Gorinchem en beschermt dus ook Amsterdam. De linie is ontstaan in het Rampjaar 1672 toen Frankrijk, Engeland en Munster en Keulen de oorlog verklaarden aan de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden.

27 Posten van de patriotten uit 1787

Om Amsterdam te verdedigen tegen de Pruisen, leggen de patriotten in 1787 posten aan bij 27 toegangspoorten naar Amsterdam en worden de tussenliggende polders onder water gezet. Amsterdam is dan de meest patriottische stad van Holland. In 1799 worden aan de noordkant van de stad de Linie van Noord-Holland en in 1800 de Linie van Beverwijk opgezet. Dit vindt Cornelis Krayenhoff, directeur der Hollandse Fortificatiën, ontoereikend. Na het slechten van de Amsterdamse stadsmuur neemt hij eind 18e eeuw het initiatief tot de bouw van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Deze waterlinie vervangt zijn 17e eeuwse voorloper. Na de inlijving in het Franse keizerrijk heeft Napoleon Bonaparte belangstelling voor dit plan, omdat daarmee de voor hem strategisch belangrijke stad Amsterdam goed verdedigd wordt. Tot een uitvoering komt het pas na de val van Napoleon, als koning Willem I in 1815 opdracht tot uitvoering geeft.

Amsterdamse linie (Posten van Krayenhoff) uit 1810

In de tussentijd wordt rond 1806 de Amsterdamse linie aangelegd. Dat is nadat de Bataafse Republiek in 1805 oorlog voert en bang is dat Amsterdam door de Engelsen wordt aangevallen. Generaal Krayenhoff maakt dan een plan waarbij een aantal van de posten uit de patriottentijd wordt hergebruikt. De Amsterdamse linie wordt ook wel als de voorloper van de Stelling van Amsterdam gezien. De zuidwestflank van de Amsterdamse linie wordt later de schaduwlinie van de stelling. Stadsherstel's Akermolen is het enig overgebleven waterstaatkundige werk tussen Halfweg en Amstelveen van die Linie.

DE AKERMOLEN

De Akermolen wordt in 1874 aan de Ringvaart van de Haarlemmermeerpolder in Amsterdam Osdorp geplaatst om de Akerpolder te bemalen. Ook wordt er een inlaatmogelijkheid gerealiseerd zodat de molen in tijden van oorlogsdreiging de polder vol kan laten lopen.

In 1920 verliest de molen haar functie en wordt ze ontdaan van haar wieken. Later, bij de bouw van nieuwbouwwijk de Aker, wordt hij als een obstakel in de dijk gezien en dreigt sloop. Stadsherstel vecht jarenlang met historische verenigingen voor het behoud. En met resultaat, in 2008 wordt de molen aangekocht, gerestaureerd en herbestemd tot theehuis en informatiepunt over de omgeving. Het is een welkome plek voor bewoners tussen alle nieuwbouw. De horeca met prachtig terras wordt gerund door mensen met een verstandelijke beperking.

De Akermolen voor en na restauratie.

*Generaal Daendels geeft in Maarssen luitenant-kolonel Krayenhoff opdracht naar Amsterdam te gaan om de burgemeesters te manen af te treden.
Adriaan de Lelie, 1795.
Afbeelding Rijksmuseum Amsterdam*

Baron Krayenhoff

Corneli(u)s Rudolphus Theodorus baron Krayenhoff (1758 -1840) is een Nederlands natuurkundige, arts, generaal, waterbouwkundige, cartograaf en minister van Oorlog en houdt zich onder andere bezig met het vaststellen van het Amsterdams Peil.

Na zijn studie wijsbegeerte en geneeskunde vestigt hij zich als arts in Amsterdam. Hij geeft onder andere lezingen in Felix Meritis en vertoont er natuurkundige proeven. Aan het eind van 1794 neemt Krayenhoff dienst in het Franse leger. Hij moest Amsterdam ontvluchten omdat hij betrokken is bij de wapenopslag op het Bickerseiland. Op 18 januari 1795 moet hij op bevel van patriot Daendels de Amsterdamse burgemeesters vertellen dat ze de volgende dag beter kunnen aftreden. Na de omwenteling stapt hij een staatkundige en militaire loopbaan in.

In 1796 wordt Krayenhoff directeur van de Hollandse fortificaties en vanaf 1798 is hij betrokken bij de nieuw te organiseren Rijkswaterstaat. Hij woont de veldtocht tegen de Russisch-Engelse invasie van 1799 bij en adviseert de legerleiding. Lodewijk Napoleon is zeer op hem gesteld en biedt hem diverse functies aan. Krayenhoff is tien maanden Minister van Oorlog en organiseert de verdediging van Amsterdam.

In 1813 woont hij op Herengracht 500, naast de huidige ambtswoning van de burgemeester, waar hij ijverig meewerkt aan de restauratie. In 1815 wordt hij tot baron verheven.

Amsterdamse forten in de koloniën

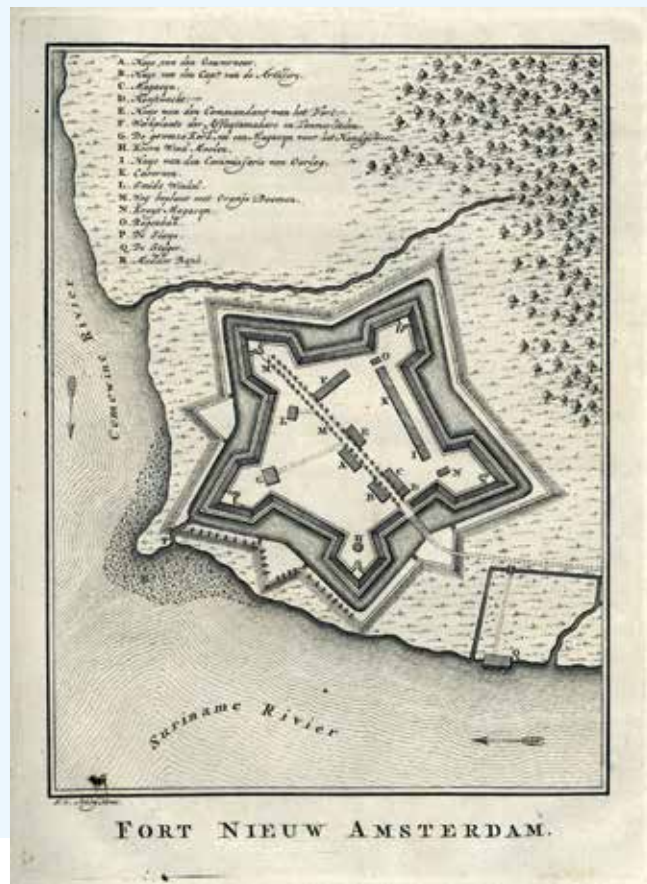
In de koloniën krijgen verdedigingswerken en plaatsen vaak een Nederlandse naam. Omdat Amsterdam zeer actief is in de koloniën en de handel wordt de naam Amsterdam veelvuldig gebruikt. Zo staat er zowel op Curaçao als op Sint Maarten een Fort Amsterdam, en de versterkte nederzetting Nieuw Amsterdam in Amerika groeit later uit tot de stad New York.

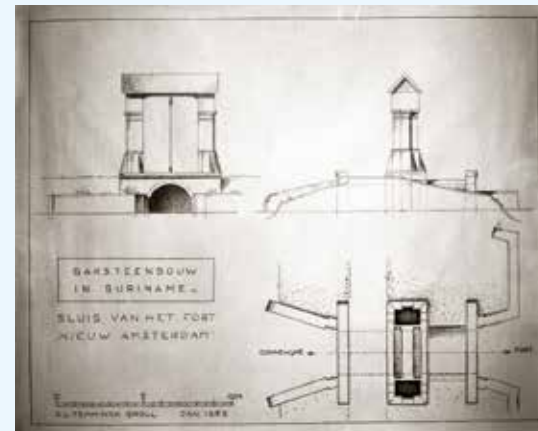
FORT NIEUW- AMSTERDAM

Ook in Suriname is een Nieuw- Amsterdam te vinden. Daar wordt in 1747 een fort aan- gelegd op een zeer strategisch punt, aan de samenvloeiing van de Suriname- en de Com- mewijnervier, waardoor het mogelijk is om nog meer plantages aan de rivieren te realise- ren. Het fort wordt vernoemd naar de plaats waarin het gelegen is.

Het verdedigingswerk heeft de vorm van een regelmatige vijfhoek met bastionpunten. Het ontwerp is van ingenieur P. Desroques, directeur-generaal van 's lands fortificatiën van 1713-1730. De bouw verloopt moeizaam want het lukt niet om goede stenen te bakken in Suriname. Daarom wordt baksteen uit Ne- derland ingevoerd.

De inundatiesluis bij het Fort Nieuw- Amsterdam

OOK INUNDATIE IN DE KOLONIE

Tussen de aarden wal en de stenen binnen- muur komt een gracht met een ophaalbrug. In het fort zijn woningen voor de gouverneur, de kapitein der artillerie en de commandant van het fort. Verder worden kazernes, twee kruit- huizen, wachtgebouwen, een timmerloods, een smederij, een steenbakkerij en diverse waterreservoirs gerealiseerd. Natuurlijk ook weer met een korenmolen.

Net als bij de Hollandsche waterlinies wordt bij dit fort gebruik gemaakt van de verdedi- gende kracht van water. Het buitengedeelte van het terrein kan door het openzetten van de sluizen onder water gezet worden, zodat de vijand er niet makkelijk doorheen kan.

STADSHERSTEL ADVISEERT IN SURINAME

Op dit moment is Stadsherstel als adviseur betrokken bij het fort Nieuw Amsterdam. Voor de restauratie van verschillende onderdelen krijgt het fort een bijdrage uit het Fonds Suri- naams Erfgoed. Het fonds op naam is opge- richt bij het Prins Bernhard Cultuurfonds door het Cultuurfonds, Stadsherstel Suriname en Stadsherstel Amsterdam.

- Stadsherstelmonumenten in de Stelling van Amsterdam*
1. Fort bij Krommeniedijk met Fortwachterswoning
 2. Fort aan Den Ham met Genieloods
 3. Fort aan de Sint Aagtendijk
 4. De Akermolen
 5. Fort bij de Liebrug
 6. Batterij aan de Sloteweg
 7. Acht bunkers aan de Geniedijk
 8. Kustbatterij bij Diemerdam, woning
 9. Kringwetboerderij Zeehoeve met stallen
 10. Gebouw 197, Laboratoriumgebouw

Hoofdstuk 4

DE STELLING VAN AMSTERDAM

Door de industriële revolutie in Europa waren reikwijdte en nauwkeurigheid van kanonnen en andere vuurwapenen enorm toegenomen. Daarom wordt er besloten een nieuwe linie rond Amsterdam aan te leggen, op 15 tot 20 kilometer van het centrum van Amsterdam, zodat de stad buiten het bereik van vijandelijk geschut bleef. De Stelling van Amsterdam was de grootste en modernste Kringstelling van Europa en is nu een Werelderfgoed Monument.

Deze Stelling van Amsterdam, aangelegd in de periode 1880-1914, zou fungeren als nationaal reduit: het laatste bastion van Nederland. De aanleg van de Stelling wordt geregeld in de Vestingwet van 1874. De verdedigingslinie bestaat uit drie onderdelen; de inundatiegebieden aan de buitenzijde van de kring, de militaire forten en de reduit. De Stelling is in totaal 135 kilometer lang en omvat bij de bouw 42 forten en 4 batterijen. Hij is nooit op de proef gesteld, maar heeft wel een afschrikkende werking. In 1914, bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog, zijn de Stelling en de Nieuwe Hollandse Waterlinie een factor in de beslissing van de Duitsers om Nederland niet binnen te vallen.

Een nationaal reduit is een plek waar het Nederlandse leger en de landsregering zich kan terugtrekken als andere verdedigingslinies ten prooi vallen aan de vijand. Samen met de al aanwezige bevolking moeten het leger en de koning een belegering van zo'n negen maanden kunnen volhouden in het gebied tot hulp vanuit het buitenland Nederland bevrijdt. Ook andere Europese landen kenden een nationaal reduit. Parijs is de eerste helft van de 19e eeuw voorzien van een kring van forten, zo ook Lyon, Antwerpen, Boekarest en Kopenhagen.

Amsterdam kan wel zonder Nederland maar Nederland niet zonder Amsterdam

Als nationaal reduit wordt altijd een belangrijke stad gekozen, een stad van grote economische en strategische betekenis. Bij de keuze van Amsterdam als nationaal reduit speelde dit argument een belangrijke rol. In het militair verleden van Nederland is bovendien gebleken dat het behoud van Amsterdam synoniem is aan het voortbestaan van het land. Amsterdam speelt eerder ook al zo'n rol, bijvoorbeeld toen Krakenhoff aan de linie werkte. De ligging van de stad maakt haar bovendien zeer geschikt om goed te verdedigen. Willem II beschouwt Amsterdam ook als laatste wijkplaats voor het leger. Naast de militaire functie van centraal reduit heeft Amsterdam ook een belangrijke politiek-psychologische functie: zolang het rood-wit-blauw nog wappert op de Westertoren, is Nederland niet verslagen. Amsterdam kan wel een tijdje zonder Nederland maar Nederland niet zonder Amsterdam, zo is de redenering. Een sterk reduit kan bovendien het zelfvertrouwen bij de verdediging van andere linies verhogen.

Kringenwetboerderij Zeehoeve, gelegen binnen de Stelling, zorgt voor voedsel in tijden van belegering.

De boerenfamilie Hennipman met drie militairen van de naast gelegen Kustbatterij bij Diemerdam.

Vrij schootsveld binnen de Verboden Kringen

Bij de bouw van de boerderij moet rekening gehouden worden met de Kringenwet van 1853. Daarin staan regels over een vrij schootsveld dat vereist is rondom elk militair object. Om elk vestingwerk zijn drie kringen gevormd met afstanden van resp. 300, 600 en 1000 meter, waarbinnen beperkingen met betrekking tot de bouw van kracht zijn. Op de afstand tussen de 300 en 600 meter, waaronder de Zeehoeve valt, mag alleen gebouwd worden na overleg met de bevelhebber van de naastgelegen Kustbatterij. De gebruikte materialen moeten brandbaar zijn, met uitzondering van de fundering, schoorsteen en dakbedekking. Want, als de vijand nadert moet de boerderij zó snel neergehaald of in brand gestoken kunnen worden, zodat men vanuit het fort een vrij schootsveld heeft.

De Zeehoeve met eikenbladeren als versiering op de dakkapel.

De Amsterdamse “vorstenwrijver” Mezger is bouwheer van de Zeehoeve

De Zeehoeve is in 1881 gebouwd in opdracht van Johann Georg Mezger, de ‘vader van de fysiotherapie’, ook wel ‘de vorstenwrijver’ genoemd. In het Amstel Hotel laten de groten der aarde zich bij bosjes door hem behandelen zoals ook een zoon van koning Willem III. In 1870 wordt Mezger benoemd tot ‘specialist in de behandeling van gewrichtsaandoeningen’ en onderscheiden tot Officier in de Orde van de Eikenkroon.

De zeer welvarend geworden Mezger belegt zijn geld in land en boerderijen zoals de Zeehoeve. Een lijst van eikenbladeren sierde de dakkapel van het voorhuis. Zou de in 1870 ontvangen onderscheiding hiervoor als inspiratie hebben gediend? Dankzij een bijdrage van de Vrienden kon de versieringen worden teruggebracht.

*Dr Johann Georg Mezger (1838-1909)
Zeeuws archief*

JONGEREN MET EEN GROTE AFSTAND TOT DE ARBEIDSMARKT

Door Stadsherstel zijn, in opdracht van de gemeente Amsterdam, in de boerderij trainingsfaciliteiten gemaakt voor jongeren met een grote afstand tot de arbeidsmarkt. Met de jongeren en met timmermansleerlingen is dit monument gerestaureerd. De tuin is weer als moestuin ingericht en de appelboomgaard doet ook weer mooi zijn werk.

Gebouw 197

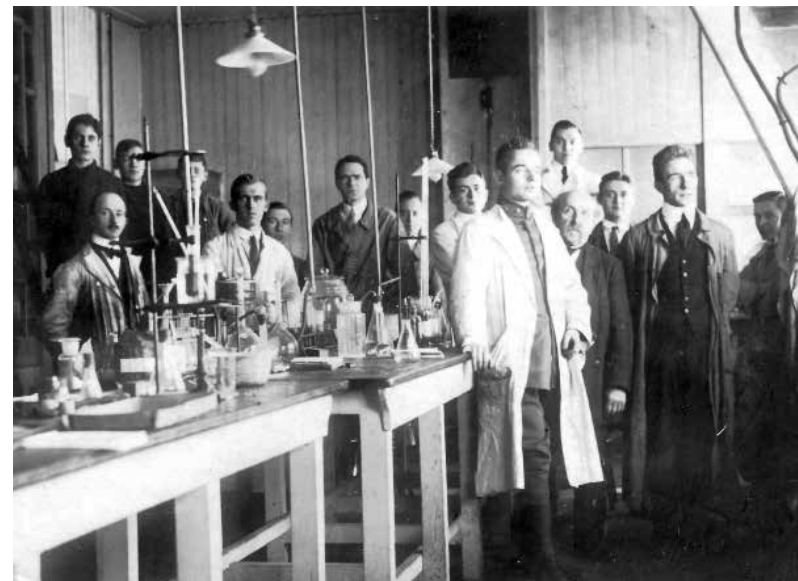

Genoeg voedsel, munitie en water voor 9 maanden

Bij een vijandig beleg moet binnen de stelling voldoende voedsel, water, brandstof en militair materieel aanwezig zijn om het negen maanden vol te houden. Delen van de Haarlemmermeer en Beemster komen binnen de Stelling te liggen om in de behoefte van weide- en landbouwgrond te voorzien. Er komen steenkooldepots en pakhuizen voor voedsel en graan zoals de graansilo Korthals Altes. Er wordt een Militaire Drinkwatervoorziening ingericht. Het Hemveld, langs het Noordzeekanaal, biedt voldoende ruimte voor de Artillerie-Inrichtingen en er liggen twee kruitfabrieken binnen de Stelling. Door de opkomst van de luchtvaart werden er bovendien twee vliegvelden opgezet, Vliegveld Schiphol en Marinevliegveld Schellingwoude.

Gebouw 197 het laboratoriumgebouw Lab 44 op het Hembrugterrein, voor en na restauratie. Nu is restaurant Lab-44 erin gevestigd.

Het Laboratoriumgebouw, foto Hembrugmuseum. En oefeningen op het Hembrugterrein

Het Hembrugterrein

Het Hembrugterrein in Zaandam van maar liefst 42 hectare groot ligt in het hart van de Stelling van Amsterdam. Rond 1895 neemt het Departement van Oorlog deze locatie als Rijksartillerie Inrichting in gebruik voor de productie van wapens en munitie en er komen werkplaatsen en een laboratorium.

Sinds 2003 wordt er geen munitie meer geproduceerd. Het terrein ligt er jarenlang verloren bij. De gebouwen staan leeg en raken steeds verder in verval. Nu worden er langzaam enkele bijzondere gebouwen gerestaureerd en herbestemd. Gebouw 197 is één van de eerste panden die opgeknapt wordt. Het heeft gediend als laboratorium waar onder andere mosterdgas werd gemaakt.

Restaurant Lab-44 in het vroegere Laboratoriumgebouw waar mosterdgas werd gemaakt, Gebouw 197 op het Hembrugterrein. Foto Aart Jan van Mossel

Beverwijk, Fort aan de Sint Aagtendijk in de Wijkermeerpolder, 25 september 1899.

Beverwijk 25 september 1899. Weg naar het Fort aan de Sint Aagtendijk in de Wijkermeerpolder, met op de voorgrond Generaal-majoor Van Houtum met adjudant.

Een groepje rekruten op weg naar het Fort.

Het gebruik van het smalspoor voor het verplaatsen van veldgeschut. Op de achtergrond is waarschijnlijk de Kringenwetboerderij Zeehoeve aan de oostzijde van Batterij bij Diemerdam te zien. 14 juli 1895

14 juli 1895, Diemerdam (Diemen) Artilleriestelling en Munitieervoer, oktober 1893.

Foto: Stadsarchief gemeente Amsterdam 1890

JACOB OLIE

De Amsterdamse Jacob Olie (1834 - 1905) heeft diverse foto's geschoten nabij de Stelling van Amsterdam. Van de forten zelf heeft hij geen foto's gemaakt omdat het fotograferen van forten verboden is. Maar als er oefeningen op de openbare straat plaatsvinden dan fotografeert hij die. Dat hij foto's van de militaire oefeningen maakt heeft misschien ook wel te maken met het feit dat zijn zoon Jacob Olie jr. vrijwilliger bij de Vestingartillerie is.

Dankzij verbeterd negatiefmateriaal en een meer handzame camera kan Olie vanaf 1890 verder van huis gaan om zijn hobby uit te leven. In die periode maakt Olie ook zijn Diemense foto's.

Jacob Olie is vooral bekend om het beeld van negentiende eeuws Amsterdam dat hij vastlegt. Hij volgt een opleiding tot timmerman, is later tekenleraar en wordt directeur van de eerste Amsterdamse Ambachtsschool. In zijn vrije tijd begint hij te experimenteren met de fotografie die dan nog in de kinderschoenen staat.

(bron: www.stelling-amsterdam.nl)

A	Fortwachterswoning	14	Telegraafruimte
B	Genieloods	13A	Ziekenzaal
C	Forteiland	13B	Verbandplaats
D	Betonnen fort	10, 11, 17, 18, 19, 21	Soldatenverblijf
E	Hefkoepels	15B	Bureel Commandant
		5	Privaten
		20A	Keuken
		23, 24	Keelkazematten
		1	Wachtruimte

Hoofdstuk 5

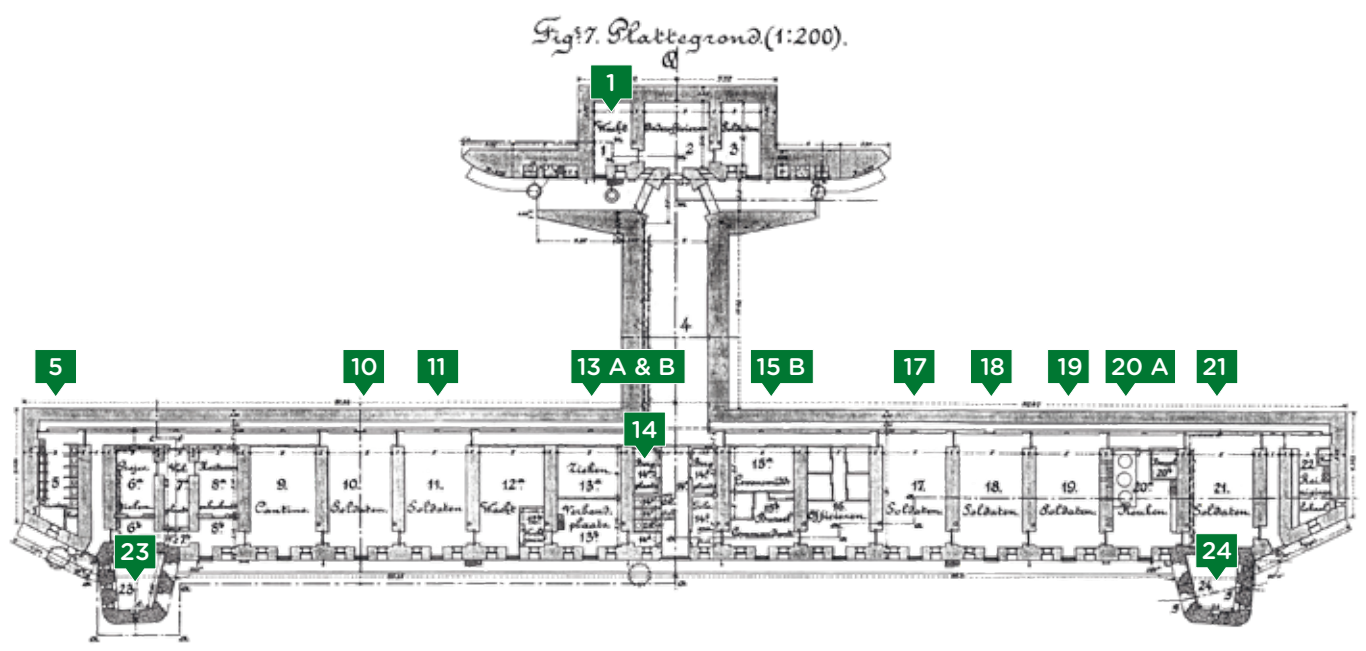
BINNENKIJKEN IN EEN AUTHENTIEK FORT

Veel forten lijken in eerste instantie op elkaar maar eigenlijk heeft elk fort wel iets unieks, dat laten we graag in hoofdstuk 6 zien. In dit hoofdstuk laten we aan de hand van het Fort aan Den Ham, wat eigenlijk ons meest authentiek ingerichte fort is, zien hoe de forten er oorspronkelijk uitzagen. We vullen de tekst ook aan met foto's en informatie over andere Stadsherstelforten die een beter of completer beeld tonen. De nummers en cijfers in de tekst corresponderen met de plattegronden.

Museum Fort aan den Ham

Het Fort aan Den Ham is gebouwd tussen 1896 en 1903 en ligt langs het spoor en de N203 tussen Krommenie en Uitgeest, aan de Busch en Dam 13. Hier zit al tientallen jaren een militair-historisch museum, gerund door vrijwilligers die met veel

liefde “hun” fort inrichten en opknappen waar nodig. De laatste jaren is dat gebeurd met hulp van Stadsherstel. U waant zich in het fort van honderd jaar geleden. Gaat u mee op ontdekkingstocht?

Welkom via de achterdeur

Als u een echte fortkenner bent dan weet u dat u via de keelzijde, de achterzijde oftewel de veilige Amsterdamse kant, het fort betreedt. De bedoeling was natuurlijk dat de vijand die van buiten Amsterdam kwam, het fort niet zag liggen. Door vanaf de vijand zijde het fort af te dekken met gras en rondom te camoufleren met bomen zag men niet zo snel dat hier wat aan de hand was. Als de vijand in de buurt kwam dan werd het stuk buiten de forten onder water gezet en moesten de forten de (water) wegen en spoorlijnen, de plekken waar de vijand makkelijker doorheen kon, bewaken.

Beplanting als camouflage en versperring

Bij de bouw van de Stelling is beplanting aangebracht ter camouflage. Vooral iepen, wilgen en populieren. De bomen werden ook als stookmateriaal gebruikt als ze te hoog werden. Ook meidoorns, vlier- en rozenstruiken zijn rond de forten geplant; niet als camouflage, maar als versperring. Op het fort aan Den Ham is nog een deel van de oor-

spronkelijke beplanting te herkennen. Buiten de fortgracht staan esdoorns en Canadese populieren staan net binnen de fortgracht aan de frontzijde. Aan de keelzijde van de fortgracht zijn knotwilgen en een meidoornhaag te vinden. Tegenwoordig gebruiken buizerds en torenvalken de bomen, die behoorlijk groot zijn geworden, als uitkijkpost.

Luchtfoto Fort aan Den Ham met betonnen fort, beplanting, deel van de genieloods en rechts de spoorlijn. Aerophoto- Schiphol

Fortwachters- en militaire magazijnknecht woning

De ingang van het fort ligt dus aan de keelzijde. Er is een toegangshek, voetgangers gaan door een klein poortje. Eigenlijk bij alle forten staat daar gelijk de fortwachterswoning. Bij het fort aan Den Ham is de houten woning in de dertiger jaren van de 20e eeuw vervangen door een van steen, die weer later, vanwege bouwvalligheid en kraakgevaar, gesloopt is. Achter deze woning stond een kleinere uitvoering voor de militaire magazijnknecht. Dit waren de eerste twee opstellen die gebouwd werden om tijdens de bouw gebruikt te worden als woning en kantoor voor de militair opzichter en de uitvoerder van de aannemer.

De taak van een fortwachter is betrekkelijk eenvoudig. Hij moet zorgen dat er geen onbevoegden op het fortterrein komen en de aardwerken en gebouwen moeten klaar staan voor gebruik.

VRIENDEN

De Vrienden dragen bij aan het opknappen van de entree.

De stenen fortwachterswoning van het Fort aan den Ham met entree.

Bij Kustbatterij bij Diemerdam is de houten fortwachterswoning nog aanwezig en samen met de stichting Herstelling opgeknapt.

B Genieloods

Langs de oprijlaan staat ook een genieloods. Dit gebouw moest voldoen aan de eisen van de Krin-genwet en is dus van hout. Met oog voor detail zijn er kraaldelen; planken met twee gefreesde groeven, aangebracht als buitenwand. De loods is ruim 35 meter lang en 7 meter breed en staat op een gemetselde voet.

Zowel aan de voor- als aan de achterzijde loopt een klinkerpad naar de dubbele openslaande wagen-deuren. Boven deze deuren zit nog een luik waar-door spullen eenvoudig naar de zolder kunnen worden gehesen. In de zijgevels bevinden zich ook dubbele deuren met vensters en luiken.

Functie en herbestemming tot “KunstGenieloods”

In oorlogstijd diende de genieloods meestal tot onderkomen voor troepen die in het voor- of tussen-terrein waren gestationeerd. En in vreedstijd werd bijna de gehele inventaris van de forten zoals bed-den, stoelen, tafels en ander huisraad opgeslagen in de loodsen. Ook werden hier de vuurmonden (kanonnen) van de tussenbatterijen opgeslagen en het onderhoud daaraan uitgevoerd. De genieloods is nu herbestemd tot ateliers, artist-in-residence ruimte, workshoplokaal en zaal voor exposities en vergaderingen voor de Stichting Tengel.

Jongeren van Stichting
Herstelling aan het
schilderen.

D Betonnen fort

Als u doorloopt dan komt u op het forteiland met het betonnen fortgebouw. Er zijn eigenlijk twee basisvormen van de forten: type A en B. Kort ge-zegd heeft het type A twee losstaande hefkoepel-gebouwen, waarover straks meer, en bij type B zijn deze verbonden met het hoofdgebouw door een gang. Fort aan Den Ham is een type A fort maar kleiner dan de meeste forten omdat het uitsluitend bedoeld was om de spoorlijn te verdedigen.

Keelzijde, achterzijde,
van het fort. Maar wel
de ingang.

C

Fort eiland

Als u doorloopt langs de oprijlaan komt u bij een brug over de fortgracht. Daar was een zware hou-ten poort. Bij fort aan Den Ham is deze helaas niet meer aanwezig maar dankzij het Meekel Groen Stadsherstelfonds hebben we de poort en het hek-werk terug kunnen brengen op de brug van het Fort bij Krommeniedijk, aan de hand van de foto's van het fort aan Den Ham.

VRIENDEN

In de telegraafruimte is de originele sleutelkast nog aanwezig.

Gang en deur in het Fort bij Krommeniedijk voor restauratie.

14

Telegraafruimte

Door de dubbele pantserstalen toegangsdeuren komt u in de kleine poterne. Hier zijn de telegraafruimte, de toiletten voor (onder) officieren en twee bergruimtes te vinden.

Gang en spouwgang

Via enorme deuren komt u in de grote poterne, de centrale hal verbindt het hoofdgebouw met het frontgebouw en is ook appèlplaats. Meteen rechts en links ziet u de lange gang die alle ruimtes in het hoofdgebouw aan elkaar verbindt en die op het einde een deur naar buiten geeft. Een perfecte vluchtroute dus. Naast die gang bevindt zich een smalle spouwgang waar het hemelwater, via buizen, van het dak naar de waterkelders onder het gebouw lopen. De geschilderde teksten op de deuren en wanden laten zien in welk lokaal u zich bevindt of wat er achter een deur zit.

13 A & B

Ziekenzaal en de Verbandplaats

De eerste ruimte links is de ziekenzaal met voor de verbandplaats.

10, 11, 17, 18, 19, 21

Soldatenverblijven

Het Fort aan Den Ham had een kleine bezetting van 150 man. Ter vergelijking, in het naast gelegen Fort bij Krommeniedijk was plaats voor zo'n 300 soldaten. Soldaten en korporaals leefden met 24 personen in een vertrek. Ze sliepen in stapelbedden met strozakken als matras. Eten en recreëren deden ze aan tafels met lange banken in de cantine in lokaal 9.

Foto boven: originele inrichting van lokaal 18, één van de soldatenverblijven. Foto onder: De vrijwilligers hebben alle onderdelen van dit slaapvetrek nagemaakt. Zoek de verschillen.

15 B

Bureel Commandant

Officieren sliepen met 4 man op een kamer met een houten vloer en ze hadden naast een bed ook een eigen tafel en stoel. Schotten tussen de bedden zorgden voor enige privacy. Samen met de commandant hadden ze een zitkamer tot hun beschikking, die fraai gedecoreerd was.

De commandant had een volledig ingerichte werk-slaapkamer. Zijn kamer grensde aan de levensmiddelen en de telegraafruimte.

Foto's van de werk-slaapkamer van de commandant

5

Privaten

In de grotere forten zijn aan weerszijden privaten gerealiseerd maar in het kleinere aan Den Ham alleen aan de linkerzijde. In de ruimte zijn links urinoirs met tussenschotjes gemaakt en rechts de poepdozen. Veel privacy is er niet. De commandant en officieren hadden hun eigen poepdoos in de kleine poterne. Ook zijn er buiten in het voorgebouw privaten aanwezig.

20 A

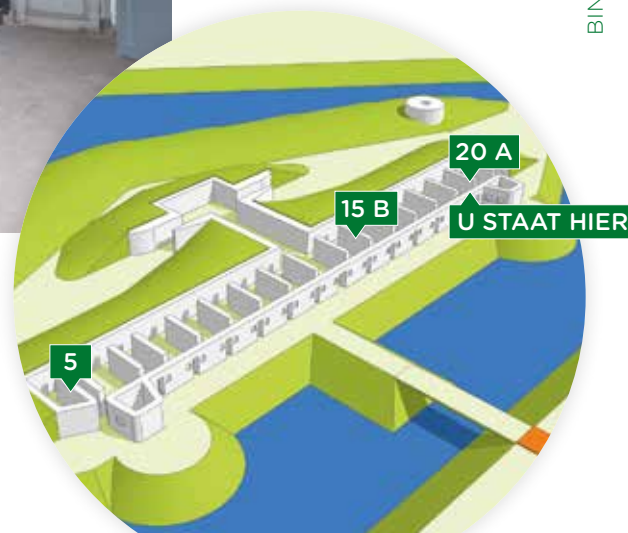
Keuken

Keuken Fort aan Den Ham, kijkend naar buiten.

Keuken Fort bij Krommeniedijk met kookketels en afzuigkap, kijkend naar de gang.

23 & 24

Keelkazematten

Als u voor het fort staat dan zijn links en rechts de keelkazematten goed te zien. De keelkazemat is een naar voren springend half rond betonnen deel van een fort. Binnen kon een soldaat een stalen schuifdeurtje openen en met zijn mitrailleur de ongenode gast, die door de inundatiebarrière was gekomen, onder vuur nemen.

Vanwege de beperkte verdedigende functie van dit fort bezitten de keelkazematten geen kanonnen, maar waren alleen voorzien van mitrailleurs voor de verdediging dichtbij. Ondersteuning vond plaats vanuit de buurforten bij Krommeniedijk en Veldhuis.

In de naastgelegen vulkamers werden zakjes met een gepaste hoeveelheid buskruit gevuld voor de kanonnen.

Mitrailleur opstelplaats bij het Fort aan Den Ham.

De olielamp kon bij de vulplaats opgehangen worden voor een raampje voor minder brandgevaar.

Bij het fort bij Krommeniedijk is op de muren de richting aanduiding voor het geschut nog aanwezig.

E

Hefkoepel

Buiten aan de frontzijde staan aan de linker en rechterzijde de resten van de hefkoepelgebouwen. De stalen hefkoepel kon omhoog gezet worden waarna de loop van het kanon naar buiten werd geschoven. Het hefkoepelgeschut kon 360 graden draaien. Het was voorzien van veel staal en dus interessant voor de Duitse bezetter. De kanonnen namen zij in beslag. En, om ook de 32 cm dikke ring van gietstaal om de hefkoepels en de 10 cm dikke deksels mee te kunnen nemen, zijn deze met springstof opgeblazen en in handzame stukken vervoerd.

1

Klein frontgebouw met wachtruimte

Als u de poterne doorloopt, komt u in het kleinere frontgebouw met in dit geval maar drie lokalen. In de wachtruimte staat een ijzeren trap naar boven, deze leidt naar een ruimte onder een klokvormig stalen koepeltje in het dak. De ruimte is net groot genoeg voor 1 man, die kan plaatsnemen op een krukje om door de sleuven in het koepeltje het omringende land in de gaten te houden.

Uitkijkpost Fort bij Krommeniedijk, nu met mogelijkheid om onderaan de trap te zien wat er boven gebeurt.

Naast de authentiek ingerichte lokalen zijn in het fort exposities te zien van; de Tweede Wereldoorlog, Nederlands-Indië 1945-1950, de invasie van 1799, de slag bij Castricum en de Linie van Beverwijk. En er is authentiek militair radio- en communicatiemateriaal te bekijken en er is een scoutingmuseum. www.fortaandenham.nl

Oefenruimte in het
Muziekfort, foto's
SimonePhotography

Hoofdstuk 6

VIJF FORTEN UITGELICHT

Ieder fort heeft van zichzelf wel iets unieks. Met de restauratie en herbestemming houden wij daar natuurlijk rekening mee. We gaan op zoek naar de meest passende bestemming en proberen daarin te variëren, zodat het voor de bezoeker interessant is om meerdere forten te bezoeken en misschien wel een paar achter elkaar. Vooral ook omdat de forten vaak met elkaar verbonden zijn door prachtige routes in het Noord- Hollandse landschap.

1

MUZIEKFORT / FORT AAN DE SINT AAGTENDIJK (BEVERWIJK)

Het fort, dat in 1899 werd opgeleverd, ligt nu pal naast de snelweg A9. Het monument kent een treurige geschiedenis; een groep van 15 Georgische soldaten werd er in 1945 op brute wijze vermoord door Duitse soldaten.

*Luchtfoto van het fort
met erboven de A9.
In het midden het
forteiland met onder
de vooruitgeschoven
capponière, foto
Muziekfort.*

NIEUWE FUNCTIE:

Muziekoefenstudio's met horeca, verhuurbare ruimten voor o.a. workshops

BIJZONDERHEID:

Vooruitgeschoven front caponnière

Vooruitgeschoven front-caponnière

Fort aan de Sint Aagtendijk behoort met een bemanning van 288 soldaten tot de grotere forten van de Stelling. Het is zo groot omdat het onder andere de middeleeuwse Sint Aagtendijk, die haaks op de verdedigingslinie staat, moet verdedigen. Om deze doorgang ook met zijdelings vuur te kunnen bestrijken krijgt het een unieke vooruitgeschoven front-caponnière die tot in de fortgracht reikt.

Ook speelt de front caponnière een belangrijke rol bij het beschermen en verdedigen van inundatie-installaties, zoals de inundatiesluis die het water vanuit het Noordzeekanaal richting het noord-westelijke deel van de Stelling van Amsterdam laat stromen.

De ronde voorzijde van de caponnière wordt door middel van een zware aarden dekking tegen granaatvuur beschermd en aan de zijanten voorzien van schietgaten. Een bomvrije gang verbindt deze uitbouw met het frontgebouw. Alleen Fort bij Hoofddorp beschikt ook over zo'n zelfde betonnen element.

De vooruitgeschoven caponnière met zandbedekking en schietgaten, foto Aart Jan van Mossel.

Vermoord op Hitlers verjaardag

Tijdens de Tweede Wereldoorlog is er een groep van 21 Georgische soldaten op het fort gestationeerd. Zij behoren tot de grote groep gevangene soldaten die gedwongen in Duitse dienst zitten. Zij stelen granaten voor de Binnenlandse Strijdkrachten, dat is een bundeling van verschillende verzetsgroepen in de Tweede Wereldoorlog. Op 20 april 1945, de verjaardag van Hitler, worden ze gesnapt door een Duitse sergeant. Één van de gearresteerde Georgiërs dreigt vervolgens de Duitse sergeant aan te geven voor het stelen van een kalf. Met deze getuigenis loopt de Duitser kans om ook zelf gearresteerd te worden. De sergeant roept de hulp in van zijn collega's bij de Feldgendarmarie in Beverwijk en de Ordnungspolizei in Zaandam. De leden van deze eenheden zijn waarschijnlijk ter gelegenheid van Hitlers verjaardag en de naderende Duitse ondergang flink beschonken. Aangekomen bij het fort worden de vijftien Georgische soldaten op brute wijze vermoord. Hun lijken worden gedumpt in een massagraf op het fortterrein. In maart 1946 worden ze herbegraven op het Russische Ereveld in Leusden.

Van voorjaar 1947 tot medio 1948 is het fort een NSB-kamp, daarvan zijn nog bouwsporen aanwezig in het fort. Daarna fungeert het nog als munitie-opslag van de Koninklijke Marine, waarna het een aantal jaren leegstaat totdat in 1991 het Muziekfort zijn intrede doet.

Restauratie

De overdekte gang van de caponnière naar het frontgebouw heeft als bekisting stalen spoorballen. Deze waren door lekkages verroest. Na het dichtens van het dak zijn de balken ontroest en van een nieuwe beschermlaag voorzien.

Stalen balken voor restauratie

Stalen balken na restauratie, foto SimonePhotography

Nieuwe functie

Het fort heeft sinds 1991 een bestemming met een veel vrolijker noot, namelijk als "Muziekfort". Stichting Muziekfort Beverwijk huurde aanvankelijk de rechterhelft van het fort en na onze restauratie heeft ze ook haar vleugels naar de linkerzijde uitgeslagen. De vrijwilligers van de stichting runnen een centrum voor muziek in de ruimste zin van het woord. Zo stellen ze ruimtes beschikbaar ten behoeve van diverse muzikale, educatieve, maatschappelijke en creatieve activiteiten. Er is bijvoorbeeld een volledig uitgeruste opnamestudio, waar tegen een aantrekkelijk tarief muziek kan worden vastgelegd. Ook is er bandcoaching en zangcoaching door ervaren studietechnici en muzikanten. Muziekgroepen kunnen er oefenen en optreden en er worden workshops aangeboden. In de poterne is een gezellige horecaruimte voor muzikanten en passanten gerealiseerd. Het fort wordt regelmatig opengesteld voor muziek en rondleidingen.

Een van de 22 woningen in het fort. Alle woningen hebben een slaapplek met zitgedeelte, eigen keukentje, toilet en douche. Daarnaast zijn er gezamenlijke ruimten. En, heel gemakkelijk; bewoners kunnen binnendoor op visite bij hun burens, foto's Aart Jan van Mossel.

2

FORT K'IJK/ FORT BIJ KROMMENIEDIJK (UITGEEST)

Van de eerste plannen tot het openen van de gerestaureerde deuren zit maar liefst tien jaar. Maar het resultaat is iets waar wij zeer trots op zijn. Het oude fort is nieuw leven ingeblazen door er een duurzaam thuis voor 22 jongvolwassenen met de autisme spectrum stoornis (ASS) te creëren. En de bewoners ontwikkelen hun sociale vaardigheden door de theeschenkerij en het bezoekerscentrum te runnen.

Een monument is veel meer dan een stapel oude stenen

Restaureren is ons vak. We doen het met veel liefde. Maar ons geduld wordt wel eens op de proef gesteld. Zo ook bij dit project. Het sector overschrijdende plan brengt problemen met zich mee, die we bij andere projecten nog niet tegen zijn gekomen. Het is dan net de tijd van de omvorming in de zorgsector en het is niet zeker waar het geld voor ons zorgconcept vandaan moet komen. Wél is zeker dat er erg veel behoefte is aan het plan zoals dat bedacht is. En dat geeft ons de energie om er mee door te gaan. In de tussentijd werken we het plan verder uit met Landschap Noord-Holland, de Care Factory, de Heeren van Zorg en de provincie Noord-Holland.

NIEUWE FUNCTIE:

woningen voor jong volwassenen met autisme, theeschenkerij, bezoekers centrum gericht op de natuur in de stelling

BIJZONDERHEID:

Fortwachterswoning van Piet Hein Eek vogeluitkijkpunt in hefkoepelgebouw, inundatie land

Door dagbesteding wordt de maatschappij gecontroleerd naar binnen gehaald

Omdat wij een fijn woonklimaat voor verschillende mensen belangrijk vinden, zijn we meteen enthousiast over dit project. Helemaal toen we hoorden dat er in Noord-Holland een groot tekort is aan woon-trainingscentra voor jongvolwassenen met ASS. Het is voor de bewoners, die bijna allemaal nog bij hun ouders wonen, een spannende eerste stap richting de maatschappij. Ze gaan voor het eerst 'op kamers' bij onze huurder, De Heeren van Zorg. Het mooie is dat door de dagbesteding in het fort de maatschappij gecontroleerd naar binnen wordt gehaald. In de hoop dat de bewoners na een traject van drie jaar klaar zijn om een volgende stap te nemen.

De teksten zijn bewaard

In het fort zijn veel teksten, tekeningen en schilderijen op de muren gevonden. Sommige horen daar, anderen zijn aangebracht door soldaten en gevangenen, als een soort van graffiti. In het fort hebben we zoveel mogelijk van de teksten in het zicht gelaten. Er zijn weinig wanden en oude deuren overgeschilderd, want juist de rauwheid van de forten is zo prachtig.

Gewonnen: duurzaam erfgoedprijs

Om behaaglijk en met een veilig gevoel te wonen in het fort, moest er een hoop gebeuren. Daarbij is zoveel mogelijk nagedacht over duurzaamheid. Die inspanning is beloond met een duurzaamheidsprijs van de provincie Noord-Holland. Zo zijn de vloeren geïsoleerd en van vloerverwarming voorzien via aardwarmte. Het dak, dat op veel plekken lekte, is gedicht en weer voorzien van een 30 centimeter dik zandpakket - wat het oorspronkelijk ook had - en daar zijn zonnepanelen op geplaatst. Het gras rondom deze panelen wordt kort gehouden door schapen. En auto's en fietsen kunnen worden opgeladen met laadpalen op het parkeerterrein. Zo voorziet het fort voor 80% in eigen energie.

Bovendien worden alle nieuwe toiletten, net zoals vroeger, doorgespoeld met regenwater. Dat water is afkomstig van het dak en komt via kokers in de waterbakken in het fort terecht.

Schapen houden het gras kort rond de zonnepanelen

Het land wordt weer onder water gezet ter bescherming, maar nu voor de vogels

Na 63 jaar werd het land buiten het fort voor het eerst weer onder water gezet. Niet door militairen ter verdediging, maar door het Landschap Noord-Holland voor de vogels. Aan het begin van elk nieuw jaar lokt deze milde vorm van inundatie vele vogelsoorten. Meestal na een lange reis uit zuidelijke streken, soms ook nog op doorreis naar noordelijk gelegen broedgebieden. De stijging van het grondwater drijft het bodemleven naar de oppervlakte. Zo biedt het een prima gelegenheid aan duizenden grutto's en andere vogels om tijdens hun reis 'op te vetten' en, staand in het water, uit te rusten, veilig voor roofdieren als de vos. Op één dag worden soms meer dan 60 vogelsoorten geteld. Vanaf het dak van het fort, maar ook vanuit de geschutskoepel die nu als vogeluitkijkpunt fungeert, kijken honderden vogelaars elk jaar toe. En in het bezoekerscentrum is de inundatie ook te ervaren.

Foto's Stadsherstel en Landschap Noord-Holland

Natuurwaarde in de Stelling

Vóór de restauratie zijn er verschillende voorzorgsmaatregelen genomen, zodat de flora en fauna op het fort zo min mogelijk schade op zou lopen. Zo hebben de bouwvakkers bijvoorbeeld geleerd wat ze moeten doen als ze tijdens hun werk een rugstreeppad tegen komen. In het fort kunt u in het belevingscentrum zelf achter het natuurschoon in de Stelling komen.

Piet Hein Eek ontwerpt de nieuwe fortwachterswoning

Topontwerper Piet Hein Eek is wereldberoemd met zijn sloophouten meubels. Net als Stadsherstel redt hij waardevolle ‘rommel’ van de ondergang. Al brainstormend kwam de naam Piet Hein Eek bij ons op om de nieuwe fortwachterswoning te ontwerpen, de oude was in 1980 gesloopt. Naast de sloophouten tafels kennen we ontwerpen van uitbouwen en tuinhuizen van hem. Die vinden we prachtig! Wat ons zo aantrekt, is de negentiende-eeuwse uitstraling van veel van zijn ontwerpen.

Eek heeft zich hier laten inspireren door de oorspronkelijke fortwachterswoning. Denk aan de maatvoering van de ramen, de bouwstijl en de wijze van bouwen. Hij had toevallig een heleboel balken liggen, die vormden het uitgangspunt. De fortwachterswoning moet gebouwd kunnen worden vanuit het constructieprincipe dat de genie van het leger zo’n huis zou kunnen maken, was zijn idee. Het huis bestaat uit grote prefab panelen en een balkenconstructie die van te voren op maat wordt gemaakt. Een bouw pakket waar echt timmerwerk aan te pas komt.

In de woning wonen nu ook weer mensen die de wacht houden over het fort en haar bewoners.

Voorgevel, let op de dubbele goten

De oude fortwachterswoning

Eek en Dekkers, ontwerpers van de nieuwe woning

3

GINDS/BATTERIJ AAN DE SLOTERWEG EN BUNKERS UIT DE KOUDE OORLOG

Er is geen soortgelijk magazijncomplex in Nederland bekend dat zo uniek is als dit. Het munitiedepot dat is gebouwd uit angst voor een 3^e Wereldoorlog, met twee kazematten uit de opmaat naar de 2^e Wereldoorlog ertussen, staat in de Geniedijk met een batterij die tijdens de 1^e Wereldoorlog werd bemand. Nu is er tussen de schapen, kantoren en weilanden een kunstenaarsbroedplaats te vinden.

Geniedijk dwars door de Haarlemmermeer

De Haarlemmermeer wordt niet geheel aan inundatie opgeofferd omdat er ook behoefte is aan akkerbouw. Daarom wordt er dwars door de polder een dijk aangelegd. Zo kan een deel onder water gezet worden en een deel blijft beschikbaar voor akkerbouw. Boerderij Den Burgh, die Stadsherstel eerder restaureerde, ligt aan de goede kant en bleef dus beschikbaar voor akkerbouw. De dijk lijkt de Haarlemmermeer in tweeën te delen maar wij zien de dijk als verbindende kracht, die allerlei recreatiemogelijkheden en hergebruik van gebouwen aan elkaar koppelt. De dijk wordt gebruikt door wandelaars en fietsers om te recreëren en voor woon-werkverkeer, maar heeft veel meer in zich. Met de herbestemming van de leegstaande gebouwen zorgen wij ervoor dat de passant maar ook de kantoormedewerker die hier tijdens de pauze een wandeling maakt, geniet van het erfgoed en de nieuwe huurders genieten van de mooie omgeving. Dit was ook een ontwikkeling die langer duurde. Maar liefst twaalf jaar van de start van de plannen tot aan de oplevering.

NIEUWE FUNCTIE:
Kunstenaarsbroedplaats

BIJZONDERHEID:
Bescherming tegen de dreiging van 3 Wereldoorlogen

Stelling van Amsterdam in Haarlemmermeer
objecten in Haarlemmermeer

Kunst in Batterij aan de Sloterweg, foto's Aart Jan van Mossel en Vliegendorst.

Bunkers uit de Koude Oorlog

Het civiele vliegveld Schiphol behoort van 1949 tot 1960 tot een zogenoemde 'redeployment base'. Luchtmachteenheden moeten zich in een oorlogssituatie verspreiden en ook Schiphol als thuisbasis gaan gebruiken. Daarvoor moet enige infrastructuur, zoals opslag voor de zeven eerste oorlogsdagen, boordmunitie en bommen, in vreedstijd worden aangelegd. De Koude Oorlog is op zijn heetst, de Korea-oorlog (1950-1953) is net achter de rug, als de plannen voor het munitiedepot tot stand komen. Er worden acht gemetselde depots (van circa 90m2) geplaatst. Naast twee betonnen wanden van elk 40 meter lang, die de klappen bij een eventuele explosie op moeten vangen.

Na restauratie

Er zijn nu betaalbare broedplaatsen gerealiseerd midden in de natuur. De batterij en depots worden gehuurd door Kunstenaarsbroedplaats Genie in De Stelling (GinDS). Zij verhuren voor vaste huur, maar er is ook een "Artists in Residence" voor drie maanden in 'De Batterij'. Daarnaast worden er regelmatig exposities en andere activiteiten georganiseerd.

De betonnen wand met rechts de depots vóór restauratie, foto Aart Jan van Mossel. Onder een depot na restauratie foto Heleen Janssen van Loon.

Van opslag van onder andere kunst naar wijn en olijfolie.

FORT BIJ DE LIEBRUG (HAARLEMMERWEG)

In 2019 heeft Stadsherstel dit monument aangekocht. Dit is net zoals de voorgaande forten een 'type A' fort. Jarenlang slaat waardetransportbedrijf Brink's hier bodemschatten op, en ook inbeslaggenomen kunstwerken van de oorlogsmisdadiger Menten.

Pal langs de oudste spoorlijn van Nederland, Amsterdam- Haarlem, is dit fort in 1907 aangelegd. Het moet in die tijd deze spoorlijn, maar ook de 17e eeuwse trekvaart en de weg naar Amsterdam verdedigen. Aangezien de belangrijkste verdedigingstaken door de buurforten wordt uitgevoerd, is een kleiner verdedigingswerk voldoende. Het fort wijkt in zijn plattegrond af van het standaardmodel. Zo verschillen de kazematten, in tegenstelling tot veel andere forten, in grootte. En, vanwege de ligging aan het riviertje de Liede is een fortgracht ook niet nodig.

Na de oorlog opslagruimte voor levensmiddelen van het leger

Na de Tweede Wereldoorlog doet het fort van juni 1946 tot 1968 dienst als magazijn voor levensmiddelen voor verschillende onderdelen van het Nederlandse leger. De relatieve koelte van het betonnen fort is ideaal voor de opslag van onder meer kaas, fruit, wintergroente, margarine, vet, meel, zout, suiker, stroop en jam. Lokale boeren brengen dagverse producten als melk, brood en vleeswaren bij de legeronderdelen zelf, deze worden dus niet opgeslagen op het fort.

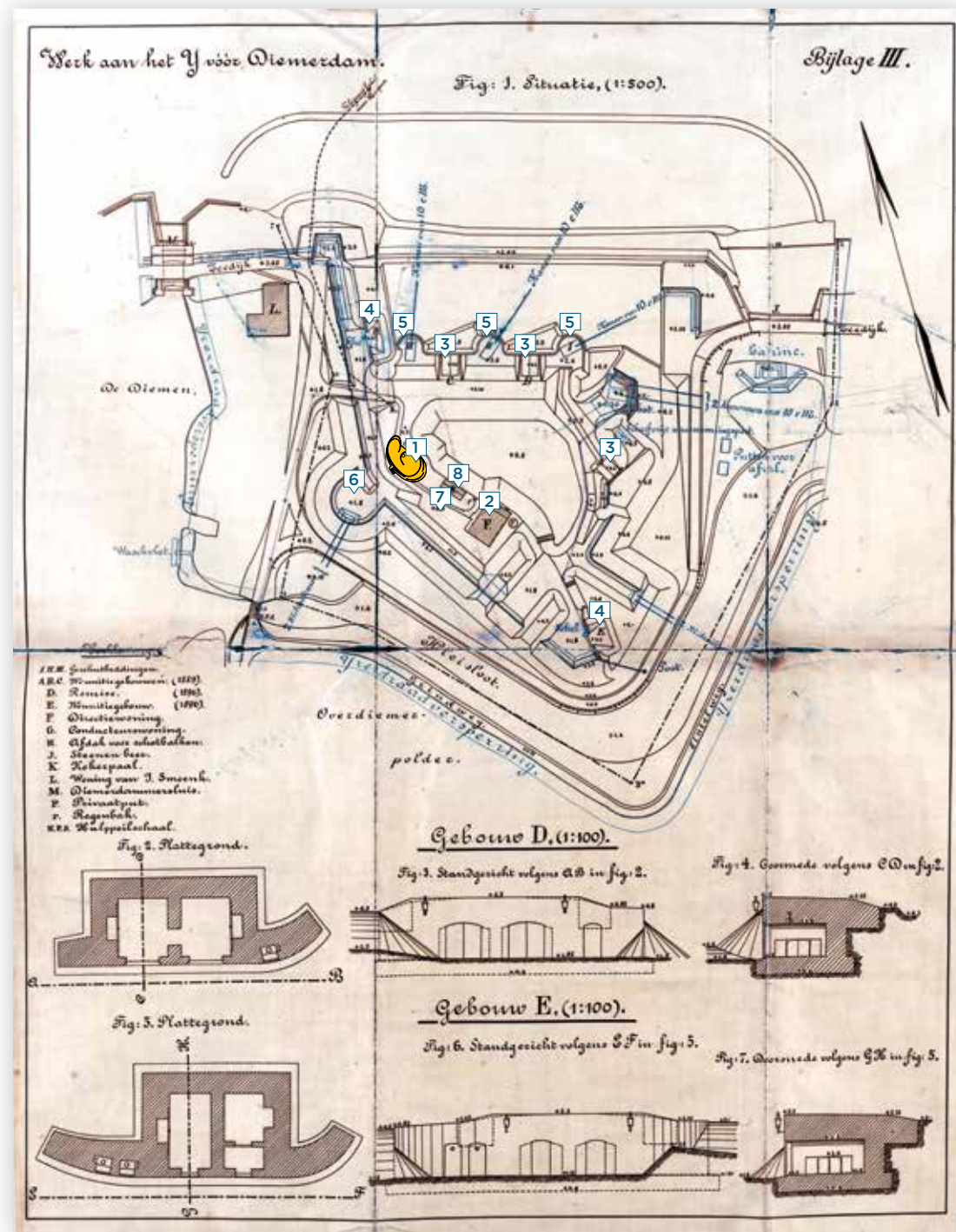
NIEUWE FUNCTIE:
Ambachtelijke bedrijfjes

BIJZONDERHEID:
Opslag kunst van Menten

Opslag van de kunstcollectie van Menten en opnamen van Sony

In de jaren zeventig krijgt het fort de bijnaam 'Fort Knox' omdat Brink's (beveiligde waardetransporten) het als opslagplaats gebruikt. Zo worden er ruwe diamanten opgeslagen en potentiële kopers kunnen ze komen bekijken. Ook is er in het fort een belangrijke kunstafdeling. Musea slaan er spullen op, maar ook wordt er geconfisqueerde kunst zoals de kunstcollectie van de oorlogsmisdadiger Pieter Menten opgeslagen. Dat gebeurt naast de opslag van originele muziekopnamen van platenmaatschappij Sony en blanco bankpassen. De dagelijkse nachtopslaglimiet van fl.100.000.000 wordt jaarlijks verschillende malen overschreden.

Nadat Brink's uit het fort vertrekt, staat het jaren leeg, totdat kleinere partijen zoals wijnimporteurs Casa Fortezza (Italiaanse wijn en Olijfolie), Les Chiens Blancs (Franse wijn) en Zadelmaker DS Ruitersport het fort betrekken. Na onze restauratie zitten deze huurders er nog steeds in, de leegstaande ruimten zijn ingevuld volgens het zogenaamde 'grow as you go' concept, binnen de thema's 'gezond en gezellig' en 'zakelijk en culinair' maar zeker ook met de bedoeling het fort meer publiekstoegankelijk te maken.

Kustbatterij Diemerdam

1. Paviljoen,
2. Fortwachterwoning
3. Munitiebunkers,
4. Remise/
munitiemagazijn
5. Geschutsbedding,
6. Bolwerk
7. Terras,
8. Buitenkeuken

5

PAVILJOEN PUUR/ KUST-BATTERIJ BIJ DIEMERDAM (DIEMEN)

Deze Kustbatterij is het eerste fort waar we onze tanden inzetten; dat is in 2006. Dit is ook het fort dat het dichtst bij Amsterdam ligt, tenminste wat Stadsherstelmonumenten betreft. Dit is één van de twee kustbatterijen die de Stelling rijk is. Samen met Durgerdam en Pampus moeten zij de vijand die Amsterdam te water wil naderen, tegenhouden.

Waar bestaat de batterij uit

De verdediging van dit fort bestaat onder andere uit drie geschutsbeddingen (5) waar drie grote kanonnen opgesteld kunnen worden; natuurlijk gericht op de Zuiderzee. Vanuit de munitiebunkers (3) die er tussen liggen kunnen ze bevoorraad worden. De derde bedding wordt door een iets verderop gelegen munitiebunker bevoorraad. Door middel van een smalspoor, het meest intacte van de stelling, kan een karretje met munitie gemakkelijk bij het kanon komen. Verder staan er nog een groter munitiemagazijn, een remise en een fortwachterswoning op het terrein.

Munitiebunkers als decor voor theatervoorstellingen van jonge theatermakers, foto's Stadsherstel

NIEUWE FUNCTIE:
Wandelgebied horeca

BIJZONDERHEID:
Bolwerk, smalspoor, broeihopen ringslang, paviljoen

Decor voor theater en diner

Deze bunkers en het smalspoor lenen zich uitermate goed als decor voor een voorstelling of andere activiteit. En het glooiende landschap vormt een prachtig natuurlijke tribune. Wij hebben tijdens verschillende Stellingfestivals jonge theatermakers de mogelijkheid gegeven om op dit terrein een gratis voorstelling te maken. Zo waren wij van diverse muzikale theatervoorstellingen van "Wie Walvis" de producent. De voorstelling Moustachio heeft in augustus 2012 zelfs het 'Gouden Ei' gewonnen voor beste Kinderparade voorstelling.

Links de fortwachterswoning en rechts het nieuwe gebouw op de plek van de conducteurswoning.

Het houten huis is als het ware opengemaakt voor lichtinval en beschutting. Rechts is een deel van de geschutsbedding te zien, foto's John Lewis Marshall PR.

Nieuw gebouw op footprint van conducteurswoning

Het glooiende landschap geeft ook inspiratie aan de architecten van de nieuwbouw op het terrein. Op de footprint van de voormalige conducteurswoning, die bij archeologisch onderzoek tevoorschijn kwam, is een nieuw gebouw gekomen. Gebouwd ook weer volgens de tradities van het bouwen binnen de verboden kring. Dus: 60 centimeter steen met daarop hout. Alleen is hier geen 60 centimeter boven de grond gebouwd, maar exact op deze plek van de historische plattegrond is de 60 centimeter de grond ingedrukt. Dit maakte het ook mogelijk om twee verdiepingen te realiseren, die niet hoger uit komen dan de bestaande en nog originele fortwachterswoning. Om het nieuwe gebouw is een houten schil geplaatst, die de plek beschermt en het gewenste programma omvat.

De houtenschil is gevormd naar het landschap. Het Hollandse ingenieurswerk van taluds, bolwerken en wallen kenmerkt zich door de met militaire precisie aangelegde hoogtes, hellingen en rondingen waarachter manschappen en geschut zich verdekt kunnen opstellen. De houten gevel helt naar voren en naar achteren, plooit zich om het programma en nestelt zich diep in het bolwerk. Het speelt als het ware een spel met het landschap. De openingen in de wand en het terras op de verdieping bieden bezoekers gericht uitzicht op het aardwerk, de bunkers en de lucht en laten ze turen naar de horizon. Door de vloeiende hoogtes en openingen ontstaat een dynamisch spel van zien en gezien worden, van geleidelijke en continue onthulling.

Terugbrengen enige bolwerk in de stelling

Het bolwerk, dat trouwens het enige bolwerk in de Stelling is, werd jaren geleden weggehaald om een makkelijke toegang naar de woning te realiseren. Wij hebben dit bolwerk weer teruggebracht en hierin de installaties geïntegreerd. Het paviljoen is nu onder andere voorzien van luchtwarmtepompen en loost vuilwater op een helofytenveld. Daar wordt afvalwater door riet gezuiverd en geloosd op de fortgracht. De houten gevel is geïsoleerd met isovlas en bekleed met 40.000 shingles van onbehandeld cederhout. Door de traploze verschillen in oriëntatie van deze gevel zijn deze shingles verschillend verkleurd; al naargelang naar de hemel of aarde gericht, of op zuid of noord, of op heersende windrichting, of dicht tegen de bomen aan.

Hoog gras voor de ringslang

Op dit terrein leeft onder andere de ringslang. Ze hebben een fijn leefgebied zo vlakbij de fortgracht. Het terrein is daarom zo ingedeeld dat op de plekken waar de ringslang zich begeeft, het gras lang gehouden wordt en ook voorzien is van broeihopen. Op plekken waar het publiek wel mag komen wordt het gras kort gehouden. Ook geldt op het fort een uitsterfbeleid. Bomen die doodgaan of omvallen worden niet vervangen door nieuwe. Zo komen de oude contouren van het terrein in de loop der tijd weer helemaal terug.

NAWOORD EN MEER INFORMATIE

We hopen dat we u met dit boekje een inkijkje hebben kunnen geven in de bijzondere geschiedenis van de Amsterdamse verdedigingslinies en het werk van Stadsherstel daarin. Misschien hebben wij u geënthousiasmeerd om nog meer te weten te komen over de forten, of om ze eens te bezoeken.

Op www.stadsherstel.nl/forten vindt u meer verhalen, foto's en informatie over de toegankelijkheid van de verdedigingswerken. Ook zijn daar verschillende recreatieroutes te vinden. Zo kunt u al wandelend of fietsend op ontdekkingstocht gaan in het wonderschone stellinglandschap.

MEER VERHALEN OVER MONUMENTEN IN UW POSTBUS?

Op onze website kunt u zich inschrijven voor de gratis algemene of de #OmDeDagEenMonument nieuwsbrief, waarin om de dag een bijzonder monument van Stadsherstel wordt uitgelicht.

VRIENDEN

WORD VRIEND EN HELP MEE DIT SOORT MONUMENTEN TE BEHOUDEN

Als u nog geen Vriend bent, dan hopen we dat u enthousiast geworden bent om Vriend te worden. Vanaf € 30,- per jaar levert u al een zeer nuttige bijdrage aan behoud en de restauratie van de vele Stadsherstelmonumenten. U kunt Vriend worden via www.stadsherstel.nl. Wij houden u dan op de hoogte van ons werk via ons magazine, maar ook via dit soort boekjes. En wij nodigen u regelmatig uit voor een kijkje op de restauratiebouwplaats.

BEDANKT!

Wij danken hierbij onze huurders, samenwerkingspartners, historische verenigingen, fondsen, subsidiegevers en de vrijwilligers van onze Vriendenvereniging voor hun inzet bij de restauraties en/of dit boekje.

In het bijzonder bedanken wij de Provincie Noord-Holland, Het Europees Fonds voor Regionale Ontwikkeling, het Prins Bernhard Cultuurfonds, Gemeente Haarlemmermeer, Gemeente Diemen, Gemeente Amsterdam, Stichting Herstelling en de Vrienden/donateurs van Stadsherstel voor hun financiële bijdrage aan de diverse restauraties.

Colofon

Amsterdamse verdedigingswerken, december 2020

Een uitgave van: Stadsherstel Amsterdam

Contact

Bezoekadres

Amstelveld 10

1017 JD Amsterdam

Postadres

Postbus 3777

1001 AN Amsterdam

Tel. 020 52 000 60

info@stadsherstel.nl

www.stadsherstel.nl

Bronnen

Het "Kasteel van Amstel", Stadsuitgeverij Amsterdam

De ommuurde stad, Uitgeverij Bas Lubberhuizen

De Zeehoeve, uitgegeven door de Stichting Herstelling

Leven langs de Liniedijk, Stichting Uitgeverij Noord-Holland

Leven op de Stelling, Stichting Uitgeverij Noord-Holland

De Stelling van Amsterdam, Uitgeverij Matrijs

Harnas om de hoofdstad, Uitgeverij Matrijs

www.stellingvanamsterdam.nl

www.onh.nl

www.stelling-amsterdam.nl

www.historischekringdiemen.nl

www.muizekfort.nl

www.fortaandenham.nl

www.amsterdam.nl/stadsarchief

www.liniebreed.nl

Drukwerk

Dit boekje is geheel FSC-gecertificeerd geproduceerd door Zwaan Printmedia

www.stadsherstel.nl